

A liszti haláltematika magyarországi recepciója (1870-1910)

Békéssy Lili Veronika

Muzikológia MA II.

Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem

XXXII. OTDK

Pályamunka

11. Művészeti és Művészettudományi szekció

Témavezető: Kaczmarczyk Adrienne

Bevezetés

Közismert tény, hogy Liszt Ferenc zongoraművészként nemzetközi hírnévre tett szert, ám zeneszerzői mivoltában főként innovatív műveivel nem aratott osztatlan sikert. Számos bíráló kritika látott napvilágot darabjairól, melyek különösen a haláltematikájú, experimentális alkotásait nem kímélték. Életének kései szakaszában e műveinek előadását hírnévre, sikerre vágyó tanítványainak nem javasolta – ezek a darabok lényegében évtizedekig kiadatlanok maradtak. Halála után nem sokkal, a századforuló körül azonban változott a zenei ízlés: Liszt tanítványai és a “Liszt-unokák” pont a mester előremutató, haláltematikájú műveinek előadását kezdték preferálni.

Liszt Ferenc haláltematikájú művei sosem álltak teljes mértékben a Liszt-kutatás előterében, pedig ezen alkotások vizsgálata közelebb hozhat minket a koncepciózus Liszt megértéséhez, zeneszerzői és emberi gondolkodásához is. Jelen írás két, önmagában is terjedelmes téma keresztmetszetén helyezkedik el: Liszt Ferenc 19. századi magyar recepciótörténetének és a zeneszerző haláltematikájú műveinek metszőpontján.

Elsősorban arra kerestem a választ, hogy Liszt életművében mennyire számított jelentősnek a halál-tematika. Eleinte az volt a feltevésem, hogy bár akadnak olyan alkotásai, melyek ebbe a csoportba sorolhatóak, számuk nem lehet annyira meghatározó. Ám hamar rá kellett döbbernem, hogy alkotásainak zömében fellelhető közvetlen, vagy közvetett utalás a halálra. Érdekesnek tartottam megvizsgálni, hogy Liszt Ferenc zeneileg hogyan jelenítette meg a halál-karaktereket. Kísérletet tettem arra, hogy összegyűjtssem a macabre-művek jellemző vonásait; e téren hasznosnak bizonyultak Galia Hanoch-Roe és R. Larry Todd hasonló témájú tanulmányai. Hanoch-Roe 1997-ben publikált egy terjedelmes táblázatot Liszt Ferenc eredeti, halál-vonatkozású zongoraműveiről.¹ Hanoch-Roe nem pusztán zenei jelenségekből indult ki, a csak eredeti kompozíciókat tartalmazó listáját a következők alapján állította össze:

1. A mű címében szerepelnek a “funeral”, “lament”, “elegy”, vagy “grave” kifejezések, melyek egyértelműen a halálra utalnak.
2. A mű egy bizonyos részében asszociál a halálra, például tartalmaz “lament”, vagy “funeral march” feliratú részeket.

¹ Galia Hanoch-Roe, „A Catalog of Liszt’s Death-Related Works”, *Journal of the American Liszt Society* 41 (1997), 111–130.

3. A mű tempóválasztása halál-vonatkozású, mint “lento funebre”, “lugubre”.
4. A mű címe, vagy tartalma szépirodalmi vonatkozásban a halálhoz kapcsolódik, például egy halálról szóló költeményhez, íráshoz.
5. A darab hozzátartozó, személyes ismerős vagy tragikus esemény résztvevőinek a halála alkalmából írt kompozíció.
6. Liszt-kutatók halálzenének besorolt Liszt-művei.

A fent említett lista számos magyar vonatkozású művet is tartalmaz. Ez az egyik indoka annak, hogy e művek a magyarországi recepcióját vizsgálom. A másik indok pedig, hogy Liszt műveinek magyarországi előadásai és azok fogadtatása nagyrészt feldolgozatlan. Úgy vélem, érdemes a magyarországi, legfőképpen a budapesti koncertek műsoraiból levonni bizonyos következtetéseket Liszt Ferenc műveinek játszottságáról, illetve ennek szűkítéseként az experimentális, haláltematikájú művek előadásának gyakoriságáról. Ennek értelmezéséhez szükséges volt összegyűjteni és katalogizálni a lehető legtöbb koncertműsort, s ezekből levonni a tanulságokat.² Az általam megszabott időbeli határok azért e negyven évre korlátozódnak, mert Liszt Ferenc a magyarországi zenei életnek huzamosabb ideig aktívan 1870-től kezdett részese lenni. A felső határ (1910) pedig a Liszt-jubileum előtti év – a centenáriumi ünnepségek ugyanis önálló vizsgálódást érdemelnének. Liszt Ferenc műveinek magyar recepciójához elsősorban az elsődleges források vizsgálatát állítottam előtérbe: visszaemlékezéseket, koncertbeszámolókat, kritikákat, korabeli sajtódokumentumokat és zenetörténet-írásokat. A dokumentumok olvasása közben főleg a macabre-művek előadására tett megjegyzésekre koncentráltam, illetve Liszt Ferenc személyiségének és előadói készségének megítélésére is.

Dolgozatomban több kérdés megválaszolását tűztem ki célul. Egyrészt Liszt Ferenc macabre-műveinek vizsgálatán keresztül kerestem a választ arra, hogy a halál-tematika mennyiben függ össze Liszt avantgárd stílusával, s hogy mindez összefüggésbe hozható-e a magyar vonatkozású művekkel; másrészt érdekelt, hogy a 19. századi történelmi Magyarországon egyáltalán játszották-e ezeket a műveket. Liszt magyarországi tartózkodásáról számos jelentős munka készült, közülük kiemelkednek Legány Dezső és Eckhardt Mária írásai. A 19. századi történelmi

² Ehhez felhasználtam a Zeneművészeti Főiskola évkönyveit, a Filharmóniai Társaság 90. jubileuma alkalmából kiadott emlékkönyvet, a Magyar Tudományos Akadémia Zenetudományi Intézetének 19. századdal kapcsolatos cédulakatalógusát, illetve a 20-21. századi archívum jelenleg is készülő koncertadatbázisát. Jelen írás alapjául több mint 2000 eddig tanulmányozott és katalogizált koncertműsor szolgál.

Magyarország hangversenyéletének tanulmányozása szempontjából segítségemre voltak különféle intézménytörténeti munkák, illetve Pándi Marianne *Hangászati multságok* és Watzatka Ágnes *Liszt Ferenc a Vigadó színpadán* című kiadánya. Végezetül a 20. század első évtizedének zeneéletén keresztül kívántam bemutatni a macabre-művek elfogadásának, befogadásának történetét, s hogy ezek bemutatása mely előadóművészek nevével fonódott össze.

A liszti “halál és megdicsőülés”

A mai Liszt-kutatás általános tézisének számít Liszt transzcendensre irányuló kíváncsisága, mely zeneműveinek túlnyomó többségében megjelenik. Rendkívül tág érdeklődési köre nem korlátozódott pusztán az anyagi világ történéseire: már gyermekkorából eredő mély vallásossága³ révén különös figyelmet fordított a transzcendens szférák felé. Ebből következhet, hogy zenéjében a mennyei magasságok mellett ugyanúgy megjeleníteni kívánta az infernális világot is, mellyel minden bizonnyal összeköthetőek forradalmi zenéjének csírái. Előbbiről főként egyházi művei, bizonyos esetekben szerelmi témájú alkotásai, utóbbiról értelemszerűen macabre-zenéi tesznek tanúbizonyságot.⁴

Lisztet szinte a kezdetektől vonzották az olyan legendás alakok, akik valamilyen szoros kapcsolatban álltak a túlvilággal, legyenek azok szentek, mitikus és történelmi hősök, vagy regények, drámák főszereplői. Kivételes érdeklődésének középpontjában évtizedekig minden bizonnyal a halált kísértő figurák álltak, mint Faust, Don Juan, Sardanapale, Dante, akiknek személyisége számos alkotásában megjelenik, s akiket valamilyen módon saját alteregójának is tekinthetett. Azonban nem is ő azonosította magát ezekkel a karakterekkel, hanem leginkább közönsége számára vált egy idő után Liszt démoni figurává.⁵ A már ráaggatott melléknevektől és

³ Paul Merrick, *Revolution and Religion in the Music of Liszt* (London, New York: Cambridge University Press, 1987).

⁴ Még egy érdekes csoportot alkotnak Liszt Ferenc azon darabjai, melyekben a két ellenpólus valamilyen módon egygyé válik: pl. a *Dante-szimfóniában* a felemelkedés folyamata, a *Faust-szimfónia* különálló karakterű tételei, vagy egy rövidebb példaként az *A la Chapelle Sixtine*, amiben Allegri *Miserere*-je után Mozart *Ave verum corpus*a a kétségbeesés és esendőség utáni megváltást jelképezi.

⁵ Charles Rosen: „Self-portrait as Don Juan”, in *The Romantic Generation* (Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1995), 528–541.

feltételezett előéletétől időskorában sem tudott szabadulni: tudjuk például, hogy Ferdinand Gregorovius német történész Liszt Ferencet „abbénak öltözött Mefisztóként” aposztrofálta.⁶

Számos Liszt-kutató jutott már arra a megállapításra, miszerint Liszt műveinek nagy részét két ellentétes és egymást kiegészítő pólus, a fenséges–mennyei és az ígésző–démoni világ közti kölcsönhatások határozzák meg. Utalt már erre Szabolcsi Bence⁷, Alan Walker⁸, Paul Merrick⁹ és Ben Arnold is.¹⁰ A két világ zenei interakciója különleges dramaturgiát hoz létre Liszt műveinek nagy részében, egészen a kései periódusig bezárólag: ez pedig az út a szenvedéstől a feloldozásig. Ez utóbbi motívum, a kiútkeresés számos művében jelen van, kezdve a *De Profundis* zsoltár ihlette korai zongoraversenyétől a *Strassburgi harangok* kantátaig, de az olyan szokatlan művekben is megtalálható ez, mint az *À la Chapelle Sixtine* - ez utóbbinak Liszt egy levelében határozta meg programját a fentiek alapján: „Az emberi nyomorúság és gyötrelem jajgat a Misererében; Isten végtelen kegyelme és hívei imáinak meghallgatása válaszol és énekel az Ave verum corpusban. Mindez kitér a legmagasabb misztériumokra, melyek feltárják számunkra azt, hogy a Szeretet győzedelmeskedik a Gonosz fölött, a Halál fölött.”¹¹

Talán legnépszerűbb művei, az operaátiratai is legtöbbször a főszereplők megdicsőülésével érnek véget (Norma, Lammermoori Lucia, stb.), de a Dante és Faust szimfóniák is teljes mértékben ide sorolhatóak. Mind a *Dante-szimfónia*, mind a *Faust-szimfónia* esetében a bűnből, Pokolból való kiútkeresés motívuma helyeződik előtérbe, s mindkettő esetében a megszerzett tudáson kívül a szerelem az, amely lényegében megneemesíti a főszereplőket.¹² 1856 tavaszán, a már elkészült *Tasso*, *Orpheus*, *Prometheus* és *Mazeppa* szimfonikus költemények után írja egy levelében: “Kitartóan dolgozom szimfonikus költeményeimen, amelyek az utóbbi időig és még egy pár évig életem feladatát jelentik. [...] télre nyilvánosság elé kerül a *Faust-szimfóniám* is, a *Dante-szimfónia* társaságában, melyben pokol, tisztítóűz és mennyország megtalálják a hangjukat.”¹³ Liszt Ferenc haláltematikájú műveiben tehát legtöbbször a szenvedésből való

⁶ „Mephisto im Priestergewand”. Idézi Szabolcsi Bence, „Liszt Ferenc estéje” in uő. *A Válaszút és egyéb tanulmányok* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1963), 204.

⁷ Szabolcsi Bence (1963), 41.

⁸ Alan Walker, *Liszt Ferenc I. A virtuóz évek* (Budapest: EMB, 1986), 151.

⁹ Paul Merrick, „...sans ton ni mesure”: egy halálszimbólium Liszt zenéjében?” *Magyar Zene* 41/2 (2003), 219–236.

¹⁰ Ben Arnold, „Recitative in Liszt’s Solo Piano Music”, *Journal of the American Liszt Society* 24 (July–December 1988), 20–21.

¹¹ 1862. november 1. Róma. Idézi: NLE ii/12, XI–XII.

¹² Érdekes, hogy Liszt csupán egyetlen halált kísértő karakternek nem tud megnyugtató zenei feloldást hozni: épp a (vélt, vagy valós) szerelem taszítja romlásba Don Giovannit.

¹³ Eckhardt Mária szerk., *Liszt Ferenc válogatott levelei (1824–1861)* (Budapest: Zeneműkiadó, 1989), 189.

kiútkeresés dramaturgiája jelenik meg. Azonban a kései műveiben sokkal komorabb, szikárabb hangzásvilágot hoz létre, mely a korábbi művek haláltematikájú zenéinek világában gyökerezik.

Liszt experimentális nyelvezte a zeneszerző kései korszakában főként, de már azt megelőzőleg is jelentős mértékben összefonódott halál-tematikájú műveivel: gyászzenéiben addig sosem tapasztalt újításokkal, merészségekkel találkozhatunk. Derek B. Scott tanulmányában arra a megállapításra jut, hogy Liszt démoni zenéinek két meghatározó jellegzetessége van: az addigi szépségideálok abszolút megtagadása, illetve azok parodizálása.¹⁴ Ezt a gondolatmenetet tovább folytatva a következő kérdésre kerestem a választ: hogyan jeleníti meg Liszt zeneileg a halált, a poklot? Zeneszerzőként a démoni világot megjelenítő zenéiben olyan éles kontrasztok megjelenítésében gondolkodik, amely addig nem létezett a zenében. Sosem hallott akkordokat, sosem tapasztalt hangzásokat akart létrehozni – nem csak botránykeltés céljából (bár bizonyára ez a hozzáállás sem állott oly távol tőle). Mindaz, ami földön túli, az egyúttal szokatlan is, ezáltal nem hétköznapi, olykor groteszk megjelenítést kíván. R. Larry Todd szerint így folyamodhatott Liszt olyan akkordok használatához, melyeket 18–19. századi zeneelmélet-írók, így Johann Philipp Kirnberger¹⁵ és később Adolf Bernhard Marx¹⁶ is „kelletlen vendégként”, vagy éppen „feleslegesként” aposztrofáltak.¹⁷

Todd tanulmányában a bővített hármashangzat jelentős szerepén túl Liszt műveiben rámutat arra is, hogy a zeneszerző avantgárd stílusának gyökerei már virtuóz korszakában kimutathatóak, de lényegében a weimari korszakához köthetjük a kísérletezés tendenciáit.¹⁸ Ezekhez az új dolgokhoz sorolhatjuk, többek közt Lisztnek a programzene terén tett kísérleteit, innovatív tonalitás-megközelítését és ezzel együtt a dúr-moll tonális rendszer kibővítését, a nem-diatonikus skálák alkalmazását, új, nem-tercalapú akkordok és egyéb kromatikus harmóniak használatát.¹⁹ Derek B. Scott írása alapján elindulva vegyük sorra a macabre-jellemzőket és vonjuk össze őket az újító nyelvezet jellegzetességeivel.

¹⁴ Derek B. Scott, „Diabolus in Musica: Liszt and the Demonic” in uő. *From the Erotic to the Demonic* (New York: Oxford University Press, 2003), 128.

¹⁵ *Die Kunst des reinen Satzes I.* (Berlin, 1776; faksimile: Hildesheim, 1968), 39.

¹⁶ *Die Lehre von der musikalischen Komposition* (Lipcse, 1847), 271.

¹⁷ R. Larry Todd, „The ‘Unwelcome Guest’ Regaled: Franz Liszt and the Augmented Triad”, *19th-Century Music* XII/2 (Fall 1988), 103–109.

¹⁸ R. Larry Todd (1988), 93.

¹⁹ R. Larry Todd (1988), 94.

Elsőként a bővített akkordok kiterjedt és összefüggő használata az, amit említenünk kell. A *Funérailles*-ban, melyben Liszt az 1849. októberi magyar áldozatokra emlékezik,²⁰ az akkord mint egységesítő elem funkcionál. Egyrészt meghatározó szerepet tölt be a főtéma kíséretében, másrészt pedig a záró kadenciában. Ám ennél sokkal lényegesebb, szisztematikusabb használat jellemző a bővített hármashangzatra. Már a kezdő ütemekben megjelenik a balkéz harangozó Desz-orgonapontja felett a pontozott ritmikájú bővített akkord.

1. kottapélda: *Funérailles* (1849)

²⁰ A kiváltó ok valószínűleg gróf Batthyány Lajos és a 13 aradi vértanú kivégzése lehetett. Alan Walker nem tekinti a művet Chopin-megemlékezésnek – valamelyest Walker ellen szól azonban Liszt egy megjegyzése. „Bei der Triolenfigur, die in den Bässen festgehalten wird, sagte Er: 'das ist eigentlich eine Imitation Chopin's aus der bekannten Polonaise; ich habe es hier aber etwas anders gemacht.'” Bár ebben Liszt maga konkrétan nem utal arra, hogy ez valóban egy Chopin halálára írott gyászzené lenne, az allúziót illetően mondatai kétségtől félreértések egész sorát okozhatják. Kaczmarczyk Adrienne tanulmányában a *Funérailles* kettős allúziójáról bővebb magyarázattal szolgál. Erről bővebben: Alan Walker, *Liszt Ferenc 2. A weimari évek. 1848-1861* (Budapest: Editio Musica Budapest, 1994), 85; August Göllerich, *Franz Liszts Klavierunterricht von 1884-1886, dargestellt an den Tegangbuchaufzeichnungen von August Göllerich von Wilhelm Jerger* (Regensburg: Bosse, 1975), 61. Kaczmarczyk Adrienne, „A „Funérailles” genezise : Liszt Forradalmi szimfóniájának és Harmonies poétiques et religieuses-ciklusának összefüggéseiről”, *Magyar Zene* 34/3 (1993), 274–298.

A 21. ütemtől kezdődő elmerengő basszusdallam szintén egy bővített akkordot jár körül, s felette a jobb kéz kíséretében a hangzat V. fokként viselkedik; az akkord domináns funkcióként való alkalmazása az egész mű során lényeges, de leginkább talán a darab zárlatában szembetűnő. Todd tanulmánya szerint a *Funérailles* abból a szempontból is jelentős, hogy az általa vizsgált bővített akkordot Liszt ehelyütt már egyértelműen zenei programként alkalmazza, összekötve azt a halál szimbolikájával.²¹ Ez utóbbi zenei jellemző kései műveiben már egyre komplexebben jelenik meg; a *Via crucis*, *Gyászgondola I.*, *Am Grabe Richard Wagners* vagy a *Szürke felhők* – ezekben a kompozíciókban a bővített akkord képezi a darabok alapját.

Paul Merrick 2003-as tanulmányában jutott el a következtetésig, miszerint a hangnem nélküli ('sans ton') művek a rezignáltság kifejezése mellett egy újabb halál-szimbólumként foghatóak fel Liszt zenéjében.²² Merrick terjedelmes táblázata támasztja alá, hogy a felsorolt művek között a hangnem nélküli szakaszok lényeges helyeken (pl. kezdő és záró „hangnem”) jelennek meg. A *Gyászgondola II* és a *Trauervorspiel* Merrick értelmezése szerinti hangnem nélkülsége, a *Faust-szimfónia* Faust-, és Mefisztó-tételei, a *Pensée des Morts* mind 'sans ton' kezdődnek, a *Gyászgondola I* pedig hangnem nélkül ér véget. Merrick úgy véli, lényegében a halál gondolata és a halál fölötti meditáció volt az, aminek fonalán Liszt eljutott a hangnem nélkülség gondolatköréhez.

Talán az egyik legnyilvánvalóbb zenei halál-szimbólumnak a Dies irae sequentia megjelenése számít. Liszt darabjainak esetében is, ahol feltűnik a Dies irae témája, azt az alkotást – részben vagy egészben – egyértelműen a macabre-művek közé sorolhatjuk. Erre a dallamra Liszt egy komplett variáció-sorozatot írt zongorára és zenekarra *Haláltánc* címen, melyet több ízben is átdolgozott.²³ A zongoraverseny, alcíme szerint parafrázis a végítélet dallamára, melynek motívumait a mű során a szerző sorokra lebontva önállósítja. A *Csárdás macabre*-ban is megjelenik a Dies irae-dallam, azonban ehelyütt Liszt annak egy szabad eltorzítását használja témájaként.²⁴ A három kései csárdás legkorábban elkészült darabját, a Halálcsárdást Szabolcsi Bence “az öreg Liszt allegro barbarójaként”²⁵ aposztrofálja nagyhatású tanulmányában. A páros,

²¹R. Larry Todd (1988), 99–101.

²² Paul Merrick (2003), 281–302.

²³ A darab keletkezési történetéről bővebben: Kaczmarczyk Adrienne, „Liszt, Lamennais und der Totentanz” *Studia Musicologica Academiae Scientiarum Hungaricae* T. 43, 1/2 (2002), 53–72; Anna Celenza Harwell, „A halál transzfigurációja: Liszt Ferenc Haláltáncának forrásai és kialakulás” *Magyar Zene* 49/3 (2011), 314–338.

²⁴ Alan Walker, „Liszt and the Twentieth Century” in Alan Walker szerk. *Franz Liszt. The Man and His Music* (New York: Taplinger, 1970), 353.

²⁵ Szabolcsi Bence (1963), 225.

egyszerű csárdásra emlékeztető ritmika és a torz, kromatikus sequentia összedolgozása olyan szinte barbarikus hangzásvilágot hoz létre, amely egészen Bartók Béla pár évtizeddel később megírt *Allegro barbaró*ig mutat előre.

2. kottapéllda: Csárdás macabre (1881-82)

Említhetjük még a kromatika és szűkített szeptimakkord kiterjedt használatát mint az experimentális stílus és a macabre-zenék közötti összefüggés újabb jellemzőjét. Leginkább a már említett két műben, a *Haláltáncban* és a *Don Juan-parafrázisban* lehet feltűnő ezek alkalmazása. Utóbbi mű szerkezetének összekötő eleme és így alapja is a kromatika: a bevezető, d-moll Grave szakaszban (1–68. ü.) fortissimo megjelenő kromatikus, olykor szűkszeptim-akkordok virtuóz felbontásával ékesített pokolskálák a parafrázisban többször visszatérnek. A Mozart-opera kedvelt dallamai közti átvezető szakaszok zenei anyagát (s egyben Don Giovanni tragikus végét) Liszt tehát az Alvilág- vagy ombra-jelenetek egyik jellemző eszközével, a virtuóz kromatikus futamokkal jeleníti meg unisono, tercelve vagy éppen oktávkettőzéssel.

3. kottapéllda: Rémiscences de Don Juan (1841)

(3. kottapélda folyt.)

A *Haláltánc*ban úgyszintén sűrűn megjelenő kromatikus menetek az egész művet átfonják: hol a kíséret alapjául szolgál a szükszeptim, hol harsány virtuóz futamokban csap fel a kromatika. Ezen kívül is még számos példát hozhatunk: a *Dante-szimfónia* Inferno-tételét, vagy a *Faust-szimfónia* I. tételének főtémáját, melynek éppolyan alapköve a kromatika, mint a bővített hármashangzat.

Még egy érdekes macabre-karakterisztikumot felfedezhetünk a darabok egy csoportjában, ez a számos műre kifejezetten jellemző határozott ritmika: vagy induló karakterű, vagy táncos jellegű művek ezek. Gondolhatunk itt a *Mefisztó-keringőkre*, a *Csárdás macabre* ritmikájára, vagy a *Haláltánc* dinamikusságára, de bizonyos szempontból ide sorolható a *Funérailles* is. A különféle táncok, például a keringők, csárdások általános karakterisztikája, bizonyos rájuk jellemző ritmusképletek és metrumok ugyan utalásszerűen megmaradnak, ám „civilizált” táncok helyett „barbár”, marcato karaktereket, disszonáns hangzásokat, hajszott tempókat találhatunk (szinte csak Presto és Allegro tempójelzések szerepelnek). Allen Forte Ben Arnolddal egyetemben úgy véli, hogy bizonyos kései művek retorikus, recitativószerű bevezetése és szikár stílusa is egy rendkívül előremutató vonás, illetve ez utóbbi tulajdonság emellett a macabre-művek számos példájára is jellemző lehet.²⁶

Valószínűsíthető tehát, hogy a halálművek zenei és hangulati világa vezeti el Liszt Ferencet experimentális, kései stílusához. Lisztre jellemző volt, hogy a zenében mindig az újra, a reformálásra törekedett. Nem elégedett meg pusztán az elődök hagyományainak továbbvitelével; saját műveit is átdolgozta, ha nem volt velük elégedett. Ez a nyugtalanság lehetett az, ami zenéjét előrelendítette.

²⁶Allen Forte, „Liszt’s Experimental Idiom and Music of the Early Twentieth Century,” *19th-Century Music* 10 (1987), 209–228.

Experimentális halálzenéinek nyelvezete azonban annyira szokatlan volt, hogy nemcsak, hogy nem értették ezeket a kortársak, de egyenesen felháborodtak rajtuk. Liszt életében ezáltal viszonylag kevészer hangzottak el haláltematikájú művei, azonban ezek a darabok, így például a *Haláltánc*, a *Dante- és Faust-szimfóniák*, a *Gyászgondola*, stb., nem sokkal később a 20. századi koncertrepertoár állandó részévé váltak.

Liszt és Magyarország: preferáció és negligáció

„Élete tragédiája az volt, hogy szerzeményei sem a közönségnél, sem a sajtóban nem keltettek olyan visszhangot, amelyet megérdemelt volna. Csak átiratai, virtuóz zongoradarabjai terjedtek el széles körben. 'Wir können warten' jegyezte meg büszkén, de benső keserőséggel.”²⁷

Liszt Ferenc magyarországi megítélése a nemzetközihez hasonlóan ambivalens volt. Hazai bírálói a Weimar–Róma–Budapest tengely létrejötte előtt számos alkalommal kifogásolták, hogy nincs Magyarországon, mikor azonban ideköltözött, más elmarasztalásokat róttak rá. Az 1870-es években Liszt Ferenc műveinek reputációja kapcsán leggyakrabban kétféle véleményen osztoztak Magyarországon, ahogyan külföldön is: vagy szerették, vagy mellőzték – legalábbis gróf Zichy Géza, a félkarú zongoraművész-zeneszerző írása szerint.²⁸ Rendkívül olvasmányos emlékirataiban több hosszú fejezetet szentelt tisztelt mesterének, melyben Zichy számos alkalommal kitért Liszt fogadtatására is. Visszaemlékezése igencsak személyes hangvételű, Liszt iránti feltétlen csodálatáról és némi elfogódottságról is tanúskodik, s ez által nem csekély mértékű óvatosságra int a forrás használatát illetően. Bizonyos eseményeknél, például az 1865-ös *Szent Erzsébet legendája* bemutatójának leírásakor beszámolója merőben eltér a legtöbb hangtól. Zichy az alábbi sorokat jegyezte fel a premierről: “Szent Erzsébet előadásán kevesen voltak. Lisztet a közönség hűvösen fogadta.”²⁹ Azonban Ábrányi Kornél szerint ugyanazon a koncerten Liszt Ferencet mint helyi csillagot ünnepelték – beszámolóját több forrás is alátámasztja.

²⁷ Thomán István. Idézi Szabolcsi Bence (1963), 212.

²⁸ „A mai nemzedék nem tudja elképzelni, mily elkésérítő küzdelem folyt Liszt ellen Brahms bámulói részéről. Ma a viszonyok javultak, a művészek különböző szempontból, tárgyilagosan lesznek megítélve; a szeretet és gyűlölet helyébe ma az elismerés vagy mellőzés lépett.” gr. Zichy Géza, *Emlékeim* II. (Budapest: Franklin Társulat, 1912k.), 48–49.

²⁹ gr. Zichy Géza (1912k.), 42.

„Nincs toll, mely híven ecsetelni tudná a tapsorkánt, a lelkesedési tombolást, mely keletkezett, s mely öt percnél tovább tartott. Egy egész nemzet határtalan tisztelete és kegyeletének nyilatkozata volt az, mely mindenkit meggyőzhetett, hogy minden évek óta ellene szórt rosszindulatú rágalom és gyanúsítás dacára mit sem veszített népszerűségéből.”³⁰

Vessünk egy pillantást a 19. század végi magyar zenei élet erőviszonyaira Liszt vonatkozásában. A hangversenyélet lényegében a Filharmonikusok, a Zenekedvelők Egylete és a Budai Zeneakadémia működésén alapult.³¹ A Filharmonikusok és Zenekedvelők még csak véletlenül sem egyeztek a műsorpolitikájukat illetően: előbbire a konzervatív, utóbbira inkább a kísérletező szellemiség volt jellemző. Meglepő módon a Filharmonikusok hagyománytisztelő eszméik ellenére jóval több alkalommal tűzték műsorra az állandóan újító Liszt Ferenc műveit. Az ellentétek és a művészekkel szembeni állandó elégedetlenség sok más zenei kiválóságra is kihatott: a Liszt-darabokat is előadó Erkel Ferenc művészi felfogása ellen Richter Jánost hívták meg, Richtertől azután Erkel hozzáállását hiányolták; Pándi Marianne kutatásai szerint Gustav Mahlerrel és Nikisch Arthurral szemben is negatív felhangok jelennek meg.³²

Bár a politikai intrikák miatt mellőzték Liszt Rákóczi-nótát is tartalmazó *Királydal* című művének előadását az Operaház megnyitóján,³³ az 1870-es évek eleje a Liszt–Wagner tábor számára a zenei intézmények vezető pozícióiért folytatott küzdelmekben sorozatos győzelmeket hozott.³⁴ 1870-ben a Wagner iránt elkötelezett Orczy Bódog lett a Nemzeti Színház intendánsa, s Langer Viktor pedig az együttes karigazgatója, aki Liszttel együtt munkálkodott azon, hogy Richter Jánost hazahívják.³⁵ 1871-ben Richtert alkalmazták a Nemzeti Színházban, s még ugyanebben az évben nevezték ki Huber Károlyt a „legfelsőbb hegedűosztályok” vezetőjének a Nemzeti Zenedében. Gombos László szerint sokakat zavarhatott táboruk fölénye, s ebben látja egyik okát annak, hogy Hubert 1872 áprilisában menesztik a Nemzeti Színház másodkarnagyi pozíciójából; a másik ok Erkel Ferenc kiengesztelése lehetett.³⁶ Az erőviszonyok kiegyensúlyozására való törekvések és az ebből adódó konfliktusok azonban nem változtattak

³⁰ Idézi: Watzatka Ágnes, *Liszt Ferenc a Vigadó színpadán* (Budapest: Magyar Művészeti Akadémia, 2014), 46.

³¹ Pándi Marianne, *Hangászati mulatságok* (Budapest: Mágus Kiadó, 2001), 149–151.

³² Pándi Marianne (2001),

³³ Pándi Marianne (2001), 151.

³⁴ Gombos László, „Erkelék és Huberék” A magyar zenei élet erőviszonyai a 19. század második felében,” in Ittész Mihály szerk. *Részletek az egészhez. Tanulmányok a 19. és a 20. század magyar zenéjéről. Emlékkönyv a 80 éves Bónis Ferenc tiszteletére* (Budapest: Argumentum Kiadó, 2012), 137–153.

³⁵ Eckhardt Mária, „A Zeneakadémia Liszt Ferenc leveleiben,” in Ujfalussy József szerk. *A Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola 100 éve* (Budapest: Zeneműkiadó, 1977), 142.

³⁶ Gombos László (2012), 138–144.

sem a Liszt és Erkel, sem pedig a Liszt és Huber közötti kölcsönös tiszteleten. Erkel Ferenc fia, Erkel Sándor ettől az évtizedtől számos Liszt-művet vezényelt a immár a Filharmóniai Társaság élén, köztük tíz szimfonikus költeményt. Visszavonulásakor Richter János és Nikisch Arthur vette át Liszt nagyszabású alkotásainak megszólaltatását a Filharmónia zenekarával.³⁷

Liszt 1869-től töltötte Magyarországon az év téli–kora tavaszi időszakát – ezekben az években veszi kezdetét a magyar zenei intézményrendszer kiépülése is. Ekkorra számos újság bekapcsolódik a zenei életről folyó diskurzusokba, melyek mind leteszik voksukat egy-egy eszmény mellett; azonban a mai értelemben vett hivatásos zenekritika-írás a 19. századi Magyarországon még nem létezett: ez a funkció a zenei élet folyamatos differenciálódása nyomán alakult ki.³⁸ Az Ábrányi Kornél által szerkesztett *Zenészet*i lapok munkatársai mind Liszt Ferenc népszerűsítői, propagálói és támogatói voltak. Liszt zenéjével kapcsolatban a negatív hangvételt legfőképp két németnyelvű orgánus képviselte, s különösképpen pedig Varga Viktor, a *Pester Lloyd* kritikusa. Emellett a *Neues Pester Journal* hasábjain is jelentek meg elítélő írások. A két lap kritikusi főleg Eduard Hanslick eszméivel azonosultak, aki köztudomásúan ellene volt a Liszt és Wagner nevei által fémjelzett „jövő zenéje” ideájának. Hanslick kapcsán Végh János, Liszt egyik lelkes tanítványa az alábbi sorokat jegyezte fel, melyek az eltorzított Dies irae-témát is feldolgozó *Csárdás macabre* vélt keletkezési körülményeire is utalnak:

„A rosszinduló zenebírálatok az utolsó időben bizonyos szatirikus hangulatot váltottak ki nála [ti. Lisztnél], mely – főképp, ha a kritika 'copfos' volt – gyermekesnek mondható dacban nyilvánult meg. Így született meg a 'Csárdás macabre' kézirata is, melynek tulajdonképpeni célja – a Mester kijelentése szerint – az lett volna, hogy Hanslick Ede, a híres bécsi zenebíráló, aki köztudomás szerint nem volt barátja sem Lisztnek, sem Wagnernek, bosszankodjék! Szerencsére a kézirat csak kézirat maradt és a Mester nem érte el azt, amit akart. (Ezt nem annyira Hanslicknak, mint a mester zeneszerzői hírnevének érdekében tartom szerencsének!)”³⁹

³⁷ Gombos László (2012), 137–153.

³⁸ Pándi Marianne (2001), 266.

³⁹ *Muzsika*, 1929. I. 76.

28054

L.
MS. mus. 62/a

Piano I^o

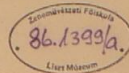
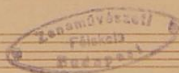
Csárdás macabre.

Liszt Ferenczről

A mester megtéréséről

Longuerra S. kére airtal

Megfajlás

28054

1 *Csárdás macabre.* Piano I

28054

Allegro vivace

The musical score is handwritten on aged, slightly stained paper. It consists of two systems of staves. Each system has a grand staff (treble and bass clef) and a single bass staff. The key signature is one flat (B-flat) and the time signature is 2/4. The first system includes dynamic markings like 'ff' and 'Ped' (pedal). The second system includes a red 'A' marking and 'mp. marcato' (mezzo-piano, marked). The manuscript is on aged, slightly stained paper with a library stamp in the bottom right corner.

1–2. kép: Véghe János kétfonórás, nyolckezes átirata Liszt Ferenc *Csárdás macabre*-jából (Liszt Ferenc Emlékmúzeum, Budapest)

Liszt Hanslickról és a kompozíció szándékáról tett megjegyzései természetesen aligha lehettek komolyak. A Végh által leírt sorok 1929-ből valók, a darab keletkezése után tehát csaknem ötven év telt el. Elgondolkodtató a tény, miszerint tanítványa ennyi idő elteltével még mindig szerencsésnek tartja, hogy ez a kétségkívül meghökkentő mű nem került kiadásra. A rosszindulatú rágalmaktól tehát Liszt sem itthon, sem pedig külföldön nem szabadult. Úgy tűnik, a zenéjét nem lehetett szó nélkül hagyni: vagy szerették, vagy elítélték.

James Deaville Liszt és a 20. század viszonyát vizsgáló tanulmányában úgy véli, hogy a századfordulón, körülbelül két évtizeddel halála után Liszt Ferenc darabjai lassanként a feledés homályába merültek. A műveivel kapcsolatos tudatlanság, esetleg közöny eredetének vizsgálatához Deaville a weimari korszak bíráló kritikáit vette elő: vagy nem vették komolyan Lisztet zeneszerzői mivoltában, vagy túl harsánynak vélték műveit. Az innovatív művészeihez való elutasító, vagy éppen degradáló megközelítések a 20. századi recepciójára is nagy hatással voltak. Deaville szerint európai viszonylatban csak 2 zongoraversenyét, a *Les Préludes*-öt és a *Faust-szimfóniát* adták elő rendszeresen, illetve népszerű zongoraműveit, mint a *Szerelmi álmokat* és a *Magyar Rapszódákat*.⁴⁰

Magyarországon árnyaltabb volt a helyzet. Számos visszaemlékezésből és sajtóorgánumból értesülünk arról, hogy Liszt Ferenc milyen műveket játszott a magyar közönségnek, s arról is, hogy más előadók tőle milyen darabokat adtak elő. Nagy népszerűségnek örvendtek dalai (ez utóbbi főként az egyre fejlődő magyar operai kultúra hozadékának tekinthető), a zongoraművei közül pedig természetesen a *Magyar rapszódák*, a *Szerelmi álmok* és az operafantáziák képviseltették magukat gyakran, ezen kívül pár szimfonikus zenekarra írott műve. A haláltematikájú alkotások alig szerepelnek: egyrészt nehézségük, másrészt újszerű zenei nyelvezetük különösen nehezé tette előadásukat, befogadásukat és megértésüket. Melyek tehát azok a magyar vonatkozású haláltematikájú művek, melyek legalább egyszer bizonyosan elhangoztak nyilvános koncerteken?

⁴⁰ James Deaville, „Liszt and the twentieth century” in Kenneth Hamilton szerk. *The Cambridge Companion to Liszt* (Cambridge: Cambridge University Press, 2005), 28–29.

Szemelvények: Liszt macabre-művei a magyar repertoárban (1870–1910)⁴¹

Deaville tanulmányára visszaautalva, az 1870-es években Magyarországon is rendkívül sokat játszották a *Magyar rapszódia*kat – egy *Pester Lloyd*-beli kritikus kissé cinikus szavaival élve: „Nálunk nem telhet el egy koncert sem Magyar rapszódia nélkül.”⁴² Ebben az évtizedben minimum 50 művet adtak elő Liszttől, ebből tizenkettő nem eredeti kompozíció: legtöbbször operaparafrázis, vagy dalátirat. A macabre-művek közül a legnépszerűbbnek számító átiratok, például Schubert *Erlkönig*-jének zongoraváltozata (mely a legnépszerűbb átiratok közé tartozik), vagy a Mozart-opera alapján készült *Don Juan-fantázia*. A zongoraművek közül a rapszódia és az operaparafrázisok mellett legalább 3 előadást ért még meg a *I. Mefisztó-keringő*. Ugyan kevés alkalommal hangoztak el haláltematikájú művek, mégis ezek előadása igazán fontos volt az 1870-es évtizedben.

A koncert-feljegyzések leginkább az 1873-as évtől kezdődnek. Ez az esztendő egész Magyarország zeneéletének jelentőségteljes diadala volt: az Országgyűlés elfogadta a Zeneakadémia költségvetését, február 8-án, s Liszt Ferencet szánták az új intézmény tiszteletbeli elnökének.⁴³ Ezekben az időkben szerveződött meg a Magyar Írók és Művészek Társasága is, amely első feladatának egy Liszt-ünnep szervezését tűzte ki célul, a zongoraművész-zeneszerző 50 éves művészi tevékenysége előtt tisztelegve. A bizottság elnöke Haynald bíboros lett, Liszt jó ismerőse, jegyzője pedig Ábrányi Kornél, a *Zenészet*i Lapok főszerkesztője. A fénypont a 'sans ton' elemeket is magába foglaló *Krisztus* oratórium pesti bemutatója volt, melyet ez év november 9-ére, délután 5 órára tűztek ki a Vigadó nagytermében. Az előadás közel négy órán át tartott, de a közönség és a művészek is lelkesedve ünnepelték Lisztet. A zeneszerző felkérésére Hans Richter vezényelte az oratóriumot.

A *Strassburgi harangok* allegorikus kantáta bemutatójára egy Liszt által megálmodott, Richard Wagnerrel közös koncert alkalmával került sor, mely utóbbi hangverseny kis híján elmaradt. Wagner ugyanis ragaszkodott ahhoz, hogy a budapesti koncert a Vigadóban legalább 5000 forintot jövedelmezzen, ezért a jegyárakat elképesztő módon megemelték. Lisztet felkérték, hogy ne vezényeljen, hanem inkább zongorázzon, azzal több embert csábítának be a Vigadóba, mert féltek attól, hogy a közönség sorai igencsak foghíjasak lesznek. „Általában

⁴¹ A következtetéseket a Bevezetésben megadott katalógusok és adatbázisok alapján vontam le.

⁴² *Pester Lloyd*, 1877. március 10., 12.

⁴³ Watzatka Ágnes (2014), 74.

kedvezőtlen hírek. Apám műve sok költséggel fog járni és senkit sem vonz a hangversenyre, a bevétel Pesten kevesebb lesz a remélnél.” – írja Cosima Wagner naplójában.⁴⁴ Liszt segíteni akart, ezért elvállalta Beethoven *Esz-dúr zongoraversenyében* a szólistaszerepet. Azonban Wagner tartott attól, hogy a koncerten művei Liszttel szemben háttérbe szorulnak majd. kompromisszum született: Liszt karmesterként és zongoraművészként is szerepelt az 1875. március 10-i koncerten, melyről a *Zenészeti Lapok* több oldalas beszámolót is közölt Ábrányi Kornél megfogalmazásában.

A műsor első száma végül Liszt új kantátája volt, előadásában a Liszt-egylet és Láng Fülöp énekes működtek közre. A kantáta maga Henry Wadsworth Longfellow⁴⁵ költeményén alapul: Lucifer a templom lerombolásához hívja segítségül az elkárhozott lelkeket, de minden egyes alkalommal kudarcot vall. Liszt zenéjében is hűen megjelenítette az ellentéteket. A haláltematika a kantáta második tételében, a *Harangokban* jelenik meg a bukott angyal és a kárhozott lelkek zenei anyagában. Lucifer basszusszólóit a szükszeptim határain belül mozgó, öthangos, szignálszerű rézfúvósdallam vezeti fel, mely előtt és után is a vonósok szükszeptim-felbontásai és kromatikus menetei hangzanak fel, ezáltal megteremtve a démoni atmoszférát. A gonosz lelkeket unisono rézfúvós-kísérettel gregorián dallam jeleníti meg mély regiszterben, alatta a végítélet harangja szól; ezt a kísérteties légkört ellensúlyozza a jellemzően nőikar által dominált fenséges–mennyei zene, általában tutti aláfestéssel. A művet a hallgatóság ugyan nem feltétlenül tudta értelmezni és megérteni, mindenesetre általános elégedettség uralkodott a hallgatóság soraiban.

Ám nem pusztán a Vigadóban jeleskedtek a haláltematikájú Liszt-művek előadásával. 1877. március 10-én Siposs Antal növendékhangversenyén csak Liszt-művek hangzottak el. A *Pester Lloyd* méltató kritikát közöl a koncertről, ahol az egyértelműen haláltematikájú *Funérailles* mellett elhangzott a *Szózat és Himnusz* négykezes változata, a *Szép Ilonka-fantázia*, az *Induló* két zongorára és nyolc kézre, az *In Liebeslust* című dal, a *Hungária* című szimfonikus költemény zongoraátírata, illetve az elmaradhatatlan *Magyar Rapszódia* sorozatból egy darab.⁴⁶

⁴⁴ Idézi Legány Dezső, *Liszt Ferenc Magyarországon 1874–1886* (Budapest: Zeneműkiadó, 1986), 29.

⁴⁵ A darab keletkezési körülményeiről, Liszt és Longfellow kapcsolatáról bővebben: Edward N. Waters, „Liszt and Longfellow” *The Musical Quarterly* XLI/1 (1955. január), 1–25.

⁴⁶ *Pester Lloyd*, 1877. március 10., 12.

Mittwoch den 10. März Abends 7 $\frac{1}{2}$ Uhr
im grossen Redoutensaal

GROSSES
Orchester-Concert
unter der Leitung des
RICHARD WAGNER
und Mitwirkung des
FRANZ LISZT.

Liszt. „Die Glocken von Strassburg“, Can-
tate für gemischten Chor, grosses
Orchester und Barytonsolo.
(Herr Láng, I. Bariton des Nationaltheaters.)
Chor: Der Budapester Liszt-Verein.

Beethoven. Clavier-Concert in Es-dur **Franz Liszt.**

Wagner. „Schmiedelieder“ aus „Siegfried“ .. (Hr. F. Glatz.)

Wagner. „Siegfried's Tod“ aus „Götterdäm-
merung“ (Hr. F. Glatz.)

Wagner. „Wotan's Abschied“ und „Feuerzau-
ber“ aus „Die Walküre“ (Hr. Láng.)

Der Bösendorfer Flügel ist aus der Niederlage der Herren Chmel & Sohn.

Preise der Plätze:
Numerirte Sitze á 5, 10, 15, 20 fl. Logen á 50 fl. Entrée á 2 fl.
sind zu haben bei Rózsavölgyi & Comp., Kristofplatz Nr. 4.,
und am Tage des Concertes Abends an der Cassa.

☛ An diejenigen verehrlichen Besucher der Concerte, welche erst erschei-
nen, nachdem die Production bereits begonnen hat, wird die höfliche Bitte
gerichtet, ihren Eintritt in den Saal im Interesse des Auditoriums gefälligst
bis nach Beendigung eines Satzes oder einer Nummer zu verzögern.

Budapest, 1875. Druck von Fanda & Frohna. (Waitzne gasse 16.)

3. kép: Liszt és Wagner közös hangversenye, a *Strassburgi harangok* bemutatója (Liszt Ferenc Emlékmúzeum, Budapest)

Az *Harmonies poétiques et religieuses* sorozat 7. darabja, a *Funérailles* méltán tartozik Liszt Ferenc legjelesebb alkotásai közé, mellyel – az *Héroïde funèbre*-hez hasonlatosan – az 1848–49-es forradalom áldozatainak kívánt emléket állítani. A zeneszerző maga írja 1870. szept. 28-án Szekszárdról Carolyne Sayn-Wittgenstein hercegnének, hogy a *Hungária* című szimfonikus költeményével együtt ez a mű a válasz Vörösmarty Mihály ódájára.⁴⁷

A forradalom áldozatairól való megemlékezés grandiózus megnyilvánulása, az *Héroïde funèbre* című szimfonikus költemény az 1870-es Batthyány-gyászünnepségen hangzik először.⁴⁸ A f-moll Lento lugubre gyászinduló a harcra utalva dobpergéssel kezdődik, majd a fúvósok fortissimo szűkszeptim akkordot oldanak fel. A gyászinduló előtti lassú bevezetés szakaszában dominálnak a rézfúvósok, akik – hasonlóan a *Strassburgi harangok* kantátában megjelenő öthangos rezes-motívumhoz – szintén egy szűkített szeptimakkord keretein belül maradnak. A 19. ütemtől a mélyvonósokon megjelenő kromatika erősíti a tragikus hangzásvilágot. A 32. ütemben kezdődő gyászindulóban szintúgy alapvető szerepet játszik a haláltematikára utaló szűkített szeptim.

Liszt Ferenc szerepét sem saját korában, sem a 20. században nem lehet kivonni a történelmi események, politikai, vagy szocio-kulturális megmozdulások alól. Ábrányi Kornél, kissé eltúlozva a két zeneköltő szerepét, írja, hogy Liszt Wagnerrel együtt “koruk világeseményeire irányító s gyakran döntő befolyást gyakoroltak”.⁴⁹ A következő évtized (1880-as évek) ezért is jóval bonyolultabb: ekkor mélyülnek csak el igazán a Liszttel szembeni negatív vélemények. Ennek az évtizednek az elején jelenik meg ugyanis Liszt élettársa, a Carolyne Sayn-Wittgenstein hercegnő által antiszemita fejezetekkel is bővített *A cigányokról és a cigány zenéről Magyarországon* című könyvének második kiadása, mely számos kellemetlenséget okozott a zeneszerzőnek. Már az első változat kapcsán bőséggel kapott kritikát és minősíthetetlen megjegyzéseket, de a második kiadással teljes verbális háború robbant ki.⁵⁰

⁴⁷ Hamburger Klára (1986), 281.

⁴⁸ Pándi Marianne (2001), 207.

⁴⁹ id. Ábrányi Kornél, „Wagner, Liszt s a francia-német háború” in uő. *Életemből és emlékeimből* (Budapest: Franklin Társulat, 1897), 128.

⁵⁰ id. Ábrányi Kornél, „Liszt Ferencről” in uő. *Képek a múlt és jelenből* (Budapest: k.n., 1899), 135.

AZ „ÍRÓK ÉS MŰVÉSZEK TÁRSASÁGÁ“-NAK
RENDKIVÜLI ESTÉLYE

(1877. február 15-ikén)

a „HUNGARIA“-szálloda I. emeleti dísztermében.

M Ű S O R :

1. „Magyar suite“ (második rész) válogatott magyar eredeti dalok és táncokból, zongorára négy kézre átdolgozta Gobbi Henrik.

Előadják: *Ravasz Ilona és Juhász Aladár.*

2. „Variations concertantes“ hegedű- és énekhangra. Irta J. Artot.

Előadják: *Káldy Gyula zongora-kisérete mellett, Balázné Bognár Vilma és Krancsevits Dragomir.*

3. „A holt költő szerelme.“ Irta Jókai Mór, melodramai zenéjét szerző Liszt Ferenc.

Előadja: *Jókainé, Liszt F. zongora-kisérete mellett.*

4. „Dalok.“ Énekli: *Odry Lehel.*

5. „Magyar suite“ (negyedik rész) válogatott magyar eredeti dalok és táncokból, zongorára négy kézre átdolgozta Gobbi Henrik.

Előadják: *Ravasz Ilona és Juhász Aladár.*

6. a) „A csalogány panasza Egressy B. halála felett“;
b) „Nagy hallgató.“ (Patriarchailag.) Mosonyi M.-től.

Előadja: *Liszt Ferenc.*

7. Magyar dalok. Énekli: *Balázné Bognár Vilma.*

8. a) Két intermezzo. }
1. Il dormiveglia. } Bülow J.-től.
2. La canzonatura }

- b) „Adél keringője.“ Szerző balkézre gr. Zichy Géza, két kézre átirta: Liszt Ferenc.

Előadja: *Liszt Ferenc.*

Kezdetre 8 órakor.

Az előadásokat társas lakoma követi 1 frt 60 kros terítéssel.

Egy ülőhely ára az estélyre 5 frt; álló helyé 2 frt.

Jegyek kaphatók Táborosky és Parsch zenemű-kereskedésében.

A Bösendorfer-féle zongorák Chmel zongora-raktárából valók.

Előadás alatt a terembe lépni csak az egyes számok végével szabad.

Budapest. Weiszmann testvérek könyvnyomdája.

4. kép: *A holt költő szerelmét* Jókainé és Liszt Ferenc adják elő (Liszt Ferenc Emlékmúzeum, Budapest)

MAGY. KIR. OPERAHÁZ.

Budapest, hétfőn, 1886. október 25-én.

Filharmoniai hangverseny

Liszt Ferenc emlékezetére.

A magyar királyi operaház zenekarából alakult **filharmoniai társulat** **MAJOR GYULA** zongoraművész úr szives közreműködése és **Erkel Sándor** úr vezénylete mellett

a Liszt-emlék és a zenekari özvegyeket és árvákat segélyező-egylet javára.

HANGVERSENYT

rendez.

M ű s o r:

I. szakasz:

1. Heroide funébre (1-ször) Liszt
2. Zongora-verseny (Es-dur) Liszt

Előadja: **Major Gyula** úr.

Az első és második szakasz közt 10 percnyi szünet.

II. szakasz:

3. **TASSO (Lamento e trionfo)** szimfoniai költemény Liszt
4. Dante Szimfonia 1-ső rész Liszt

A zongorát **Chmel J.** és fia zongoragyáros cég szíveséből engedte át a hangversenyre.

Helyárak:

P á h o l y:

Földszinti	12 frt.
I. emeleti	12 frt.
II. emeleti	10 frt.

Földszinti támlásszék:

Az I—X. sorban	3 frt. — kr.
A XI—XIV. sorb.	2 frt. — kr.
A XV—XIX. sorb.	2 frt. — kr.

III. emeleti erkély- és zárttszék:

Erkélyszék az I. sorban	1 frt. 50 kr.
" a 2—5 sorban	1 frt. 20 kr.
" a 6—8 " "	1 frt. — kr.
Zárttszék az I. sorban	1 frt. — kr.
" a 2-ik " "	— frt. 80 kr.
" a 3—4 " "	— frt. 50 kr.

Holnap, kedden, 1886. október 26-án, bérletfolyamban: **Arkel Teréz asszony** és **Steinbach Emma** k. a. vendégjátékaul: **AIDA.**

5. kép: Liszt Ferenc emlékhangversenye az Operaházban (Liszt Ferenc Emlékmúzeum, Budapest)

Ebben az ellenséges környezetben születnek kései magyar vonatkozású, haláltematikájú darabjai. Az 1880-as évek legjelentősebb magyar termékei a zongoradarabok közül a kései csárdások (*Csárdás macabre*, *Csárdás*, *Csárdás obstinée*) és a *Magyar történelmi arcképek* sorozat. Utóbbi előzményei a Jókai Mór szövegére írott *A holt költő szerelme* melodráma, az 1877-ben írott *Petőfi szellemének* című kompozíció, mely december 1-én jelent meg a Táborszky és Parsch kiadónál,⁵¹ illetve egy 1885-ben keletkezett magyar *Gyászinduló*, mely átdolgozott formában a *Történelmi arcképek* Teleki Pált reprezentáló tételének előképe.

Bár Liszt Ferenc eredeti darabjait, s kései műveit szinte teljes mértékben mellőzték a koncerteken, az addig is népszerűségnek örvendő művei még ekkor sem kerültek le a repertoárról. Érdekes módon a Czigány-könyv újbóli kiadása épp a *Magyar rapszódia*k népszerűségén nem változtatott semmit. Ezen felül számos olyan Liszt-művet is előadtak még a zeneszerző életében, melyeket az előző évtizedben nem. A Liszt-repertoár tehát bővült olyan darabok előadásával, mint a *Tasso* (lamento e trionfo) vagy *A bölcsőtől a sírig* című szimfonikus költemények. Továbbra is népszerűek voltak a Schubert dalátiratok: a legnépszerűbb továbbra is a szintén haláltematikájú *Erlkönig*.

Halálának évében egymást érik a méltatások, anekdoták, visszaemlékezések a nagymesterről. Ettől az évtől a mester születésnapjára emlékezve, 1886. október 22-től évente megrendezték a Zeneművészeti Főiskolán a Liszt-émlékhangversenyt, melyen csak Liszt Ferenc darabjai hangzottak el.⁵² A Filharmonikusok emlékhangversenyén, melyet a mester halála után három nappal rendeztek meg az Operaházban Erkel Sándor karmester vezetése alatt. A koncert alkalmával mintha kárpótolni akarták volna a zeneszerzőt minden elszenvedett sérelméért: darabjainak legjavából válogattak. A műsor az *Héroïde funèbre* -rel kezdődött, majd Major Gyula szólójával előadták az *Esz-dúr zongoraversenyét*, ezek után hangzott el a *Tasso* szimfonikus költemény és végül a *Dante-szimfónia* I. tétele. A beszámolók szerint a közönség soraiban alig voltak.⁵³

Az évtized végére gyakorlatilag divattá vált elítélni Liszt műveit. A *Zenelap* egy munkatársa így jellemezte a helyzetet: „Más, kora izlésén [sic] felülálló zeneköltővel sem volt ez másképpen,

⁵¹ Legány Dezső (1986), 73.

⁵² *Az Orsz[ágos] Magyar Királyi Zeneművészeti Főiskola Jubileumi Évkönyve 1875-1925.* (Budapest: Az Orsz. M. Kir. Zeneművészeti Főiskola kiadása, 1925), 36.

⁵³ Pándi Marianne (2001), 216.

kik azonban ma már elismert nagyságok.”⁵⁴ Ezek a sorok a teljes *Faust-szimfónia* előadásának kapcsán fogalmazódtak meg. A Filharmónia évkönyve szerint 1888. január 26-án adták elő először a filharmonikusok ezt a művet teljes egészében. A *Pesti Hírlap* beszámolója szerint egy régi tartozást róttak le a darab egészének előadásával, mely „a mesternek legsikerültebb, legvilágosabb szerkezetű és legtartalmasabb szerzeményei közé tartozik.”⁵⁵

Az 1890-es években fellendülni látszott Liszt műveinek bemutatása és játszottága. Több szimfonikus költeményét előadják, s két ízben tanítványai, Szendy Árpád, majd Bernhard Stavenhagen tolmácsolják egyik leggrandiózusabb zongoraművének tekintett *h-moll szonátáját*, melyhez Szász Tibor tanulmányában a fentebb említett “fenséges-démoni” dramaturgiát társította.⁵⁶ A *Funérailles*-t Eugen d’Albert előadásában hallhatta a közönség úgyszintén az 1890-es évben. Ebben az évtizedben Liszt Ferenc szimfonikus műveit, különösen haláltematikájú darabjait egyre többet játsszák. A Filharmónia évkönyve szerint Erkel Sándor vezényletében a Vigadóban a *Faust-szimfónián* kívül előadják szintén haláltematikájú *Dante-szimfónia* egy részletét (1898. I. 26.) és az *I. Mefisztó-keringőt* (1893. január 11.). Utóbbi művet Siegfried Wagner is dirigálta ugyanott, 1899. december 6-án. Immár nem marasztalták el Liszt Ferencet zeneszerzői mivoltában: a közönség és az előadók kaptak feddést, ha nem értékelték kellőképpen a mester művészetét.

Történt-e tehát változás az 1870-es évek és a 20. század első évtizede között a Liszt-repertoárban? Történt, méghozzá nem is kevés. Liszt Ferenc tanítványai és közeli barátai, ismerősei mellett számos „Liszt-unoka”, a Zeneakadémia második és harmadik nagy zeneművész-generációja szándékában állt, hogy a mester hagyományait koncertrepertoárjában is megőrizze. Elsősorban ki kell térnünk Liszt Ferenc növendékeire, akik előadói hagyományinak büszke képviselőiként szerte a világban népszerűsítették őt és műveit. Tanítványai közül koncertezett Magyarországon Artur Friedheim, Sophie Menter, Eugene d’Albert, August Göllerich, August Stradal és még sokan mások.⁵⁷ A Liszt-tanítványok képezik tehát az első nagy csoportot.

⁵⁴ *Zenelap*, 1888. 7. sz. Idézi Pándi Marianne (2001), 216.

⁵⁵ *Pesti Hírlap*, 1888. 68. sz. Idézi Pándi Marianne (2001), 216.

⁵⁶ Szász Tibor, „Liszt’s Symbols for the Divine and Diabolical: Their Revelation of a Program in the B Minor Sonata”, *Journal of the American Liszt Society* 15 (1984 June), 39–95.

⁵⁷ Az 1900–1910-ig nyilvános koncerten előadott Liszt-művek előadók szerint rendezett, csoportosított listája az I. Függelékben olvasható. A felsorolásban nem csak a macabre-művek szerepelnek, hanem majdnem minden olyan darab, mely nyilvánosan elhangzott a tanítványok tolmácsolásában. A személyek szerinti csoportosítás nem csak

Jellemzően azonban nagyrészt ugyanazokat a műveket vették fel repertoárjukba, melyek már a mester életében is elhangoztak, s bár ismerték, nem törekedtek igazán a nagyközönség által addig nem hallott haláltematikájú művek előadására. A zongoraművek tekintetében koncertműsoraikat szinte csak a *Magyar Rapszódia*kra és a *Szerelmi álmokra* korlátozták. Mindazonáltal különleges művek is előadásra kerültek: csak Emil von Sauer tolmácsolásában három koncerten hangzik el az *1. Mefisztó-keringő*. Az operaparafrázisok műfajában a legnépszerűbb egyértelműen a sokat emlegetett *Don Juan-fantázia* (d'Albert, Lamond, Rosenthal és Sauer is előadták), de repertoáron vannak a dalátiratok is, főleg Schubert művei (különösen az *Erlkönig*). Az általuk leggyakrabban játszott három mű egyenként mind-mind hat alkalommal hangzott el a koncerteken, ezek pedig az *1. Esz-dúr zongoraverseny* és a *h-moll szonáta* mellett talán kissé meglepő módon az *1. Mefisztó-keringő* (Busoni, Rosenthal, Sauer előadásában). Feltétlenül ki kell emelni Emil von Sauer teljesítményét, aki rendkívül komolyan vette Liszt műveinek tolmácsolását: másfél évtized alatt 25 budapesti koncertjén mintegy 19 Liszt darabot adott elő, legtöbbször az *1. Mefisztó-keringőt* és a *104. Petrarca szonettet*, ezeket a műveket összesen 4-4 alkalommal hallhatta tőle a közönség.

A második csoportban, Liszt „unokáinak” csoportjában sem kisebb nevek szerepelnek. Thomán István tanítványa, Bartók Béla is számos alkalommal lépett színpadra olyan művek előadójaként, mint a *h-moll szonáta*, vagy a *Haláltánc*. A másik nagy név a Thomán-tanítványok között Dohnányi Ernőé, aki 1905. december 13-án szintúgy előadta a *h-moll szonátát*. Ez utóbbi előadás lehetett hatással az ifjú Bartókra is. A Liszt-unokák esetében érdekes módon műsorválasztás szempontjából alig van egyezés a Liszt-növendékekkel. Természetesen itt is megtalálhatóak a már eddig is játszott haláltematikájú darabok, mint az *Erlkönig*-átirat, vagy a *h-moll szonáta*, sőt, Liszt szimfonikus irodalmán túl a *Haláltánc* is előadásra kerül. A repertoárdarabnak számító két Liszt-zongoraverseny mellett Bartók Béla nevéhez kötődik a zenekari kíséretes *Haláltánc* előadása Kerner István vezénylete alatt. Őt időrendben csak Szendy Árpád előzte meg Durigo Ilonával alkotott kétzongorás duójukkal, akik 1900. október 22-én adták elő a művet. Kimagaslík az előadók közül mennyiségben Kerner István karmester teljesítménye: a szimfonikus zenekarra meghangszerelt, igencsak népszerű *Magyar rapszódia*k mellett a szimfonikus költemények és a *Faust-szimfónia* előadása többek között az ő érdeme is.

azt teszi lehetővé, hogy sorra vegyük az interpretátorokat, hanem azt is, hogy egyenként megvizsgáljuk a magyarországi előadásaik repertoárját.

Az 1910-es év végére az elhangzó Liszt-művek mennyisége meghaladta a 160-at, ami az 1870-es évek teljesítményének csaknem háromszorosa.

Újabb osztályt alkotnak azok, akik nem tanultak sem Liszttől, sem pedig diákjaitól, de játszották darabjait, s nagy becsben tartották a zeneszerzőt. A Magyarországon is koncertező Jan Paderewski életének koncertező szakaszában nagy Liszt-interpretátornak számított, ugyanígy az olasz (és német) zongoravirtuóz és zeneszerző, Ferruccio Busoni, akit William W. Austin írásában Liszt valódi örökösének tekint, „akit sem Paderewskivel, sem Rachmanyinovval nem lehet egy lapon említeni.”⁵⁸

Az 1870-1910-es periódusban összességében megfigyelhető tehát a Liszt-repertoár bővülése, mely egyúttal Liszt Ferenc művészetének egyre nagyobb befogadásával is együtt járt. Mi okozta tehát a paradigmaváltást 1870-hez képest az 1900-as évek első évtizedének magyar zenei életében, s Liszt haláltematikájú műveihez való hozzáállásában? Ezek az extravagáns művek saját korukban szinte teljesen idegennek számítottak, ám a 20. század emberét is mehökkentették Liszt avantgárd művei. Életének végén Liszt Ferenc maga is inkább csak személyes ismerősei, barátai között beszélt ezekről a műveiről, sőt, sokakat le is beszélt arról, hogy újabb alkotásait nyilvános koncerten előadják.⁵⁹ A kritikus hangok halála után csak felerősödni látszottak, a „Liszt-probléma” pedig a 20. század során tovább erősödött.

A problémát tovább táplálta, hogy Liszt kései műveinek többsége a század közepéig kiadatlan maradt, így e prózai okból kifolyólag sem a nagyközönség, sem pedig az előadók nagy része nem ért hozzá ezekhez a darabokhoz. Egészen érdekes, hogy bár Liszt rendkívül kísérletező szellemiségű szerző volt, újító darabjainak nagy részét nem ismerhette meg az épp erre a stílusra igazán fogékony zeneszerzők és zenészek nagy hada. Míg a 19. században a Liszt Ferenc életében megjelent zongoraműveinek száma összességében talán a legjobb mutatókkal rendelkezett, szimfonikus műveinek és más, nem zongora-zenéjének megjelenése még halála után is váratott magára. Egy összkiadás iránti igény már egészen hamar megfogalmazódott, hatalmas feladatot állítva ezzel a 20. század Liszt-kutatói elé. A monumentális kísérlet végül egy nem-teljes, 34-kötetes kiadásban öltött testet, melynek munkálataiban aktív szerepet vállaltak Liszt Ferenc tanítványai is, így Eugène d’Albert és José Vianna da Motta, illetve Liszt tisztelői, köztük a Thomán-tanítvány Bartók Béla.⁶⁰

⁵⁸ William W. Austin, *Music in the 20th Century* (New York: W. W. Norton, 1966), 110.

⁵⁹ James Deaville (2005), 28.

⁶⁰ James Deaville (2005), 33–35.

A századfordulókör azonban a pályakezdő művészek egyre inkább magukévá tették ezeket a nehezebben megérthető műveket, s a zenei nyelvezet változásával együtt Liszt halálzenéi is utat törtek maguknak az elfogadás felé. Hozzávetőlegesen Liszt Ferenc halála után kezdődött el zenéjének nagyobb kultiválása, elsősorban a Zeneakadémia és a Filharmónia kezdeményezésére. Ekkor a magyar zongoristák képzésének alapvetése volt, hogy Liszt műveit játsszák és egyúttal tanulmányozzák, mindamellett, hogy a Főiskolán a Liszt-tanítványok kezei által a pianistákat teljes mértékben a liszti szellemben, a mester örökében képezték.⁶¹ E minta alapján Bartók Béla 1926-ban azt nyilatkozta, hogy Liszt-, és Chopin-interpretáció esetében tanárától, Thomán Istvántól tanulta a legtöbbet.⁶² Azonban nem csak a hazai zongoraművészet terén, de a zeneszerzésben is sokakat meghihletett művészetével, például Mosonyi Mihályt és Erkel Ferencet, majd Dohnányit és Bartókot is.⁶³ Dohnányi Ernő Op. 5-ös zongoraötösét például egy *Neue Zeitschrift für Musik*-ban megjelent kritika ritmusvilágában Brahms, tematikus építkezési elvében pedig Liszt kompozícióihoz hasonlítja.⁶⁴

Bartók Liszt-recepciójáról is számos nagyszerű, meggyőző tanulmány született. Somfai László számára a Liszt-centenáriumi szolgáltatott kitűnő alkalmat, hogy a lehető összes forrás, adat és dokumentum alapján megváltoztassa az addig kialakított Liszt–Bartók képet.⁶⁵ Bartók saját vallomása szerint Liszt akkor kevésbé ismert műveit, köztük például a *Haláltáncot*, a *Faust-szimfóniát* és az *Harmonies poétiques et religieuses*-t is tanulmányozta: a *Haláltánc* bizonyos vontatottabb szakaszai kapcsán gondolkodik el Bartók Liszt Ferenc előremutató alkotásának kompozíciós problematikájáról és a mű bizonyos gyengeségeinek okairól:

„A baj itt az volt, hogy Liszt nagyon is egyedül állott. Környezetéből annyira kimagaslott, hogy soha senki sem kritizálhatta meg azt, mi tőle jött, hanem mindent, mint isteni ajándékot fogadott. Távobabb állók, akik kritizálták, bolondot mondtak, úgyszólván Liszt minden elfogadható, okos, esetleg irányító kritikától el volt zárva. Nem minden komponistának adatott meg, hogy mint Beethoven, egymaga törjön meg minden nehézséget és alkosson minden egyes művében tökéletest. Egyetlenegy ember lett volna méltó a Liszt-kritika nehéz tisztjére, még pedig Wagner. De Wagner Lisztnek szeretetét

⁶¹ Legány Dezső, „Die jüngere musikalische Vergangenheit von Budapest”, *Liszt Saeculum* No. 44 (1990), 3–7.

⁶² Bartók Béla, „Thomán Istvánról” *Zenei Szemle* XI. (1926. október), 94.

⁶³ James Deaville (2005), 41.

⁶⁴ *Neue Zeitschrift für Musik*, 1905. február 8.

⁶⁵ Somfai László, „Bartók és a Liszt-hatás: adatok, időrendi összefüggések, hipotézisek”, *Magyar Zene* XXVII/4 (1986. december), 335–351.

nemtörődömséggel viszonzta –, mindegy volt neki, hogy másnak a dolga jobban, vagy kevésbé jól sikerül-e, pedig ha mástól nem, de Wagnertől Liszt bizonyára elfogadott volna tanácsokat.”⁶⁶

S bár Bartók ismert pár fontos, Liszt korát zeneileg túlszárnyaló haláltematikájú alkotást, azonban fiatal éveit során nem mélyült el annyira a Liszt-életműben, mint Beethoven, vagy Brahms zenéjében.⁶⁷

A legtöbb zenész azonban egyelőre nem jutott el addig a felismerésig, hogy Liszt Ferenc újító zenei stílusának jelentőségét megértse, vagy, hogy egyáltalán megtapasztalja: Liszt zenéjének sötétebb oldalát megjelenítő haláltematikájú alkotásai ugyanis hosszú évekig lappangtak. Főként kéziratokban maradt macabre-művei rejtőztek el a nyilvánosság elől, melyek értelemszerűen csak a publikálás után, általában a 20. század második felétől kezdték felkelteni a zenészek és zeneírók érdeklődését. Több generációnak kellett eltelnie ahhoz, hogy Liszt Ferenc halálköltészetét, vagy egyáltalán kései műveinek stílusát, melyhez a haláltematikájú alkotások zenéi vezetnek el, értékelni tudják. Lényegében tehát a Liszt-tanítványoknak, de még inkább a „Liszt-unokáknak” és „dédunokáknak” köszönhető, hogy kései művei kiadásra, előadásra, s lassacskán megértésre leltek – de csak miután ők is megértették, értelmezték és saját képükre alakították Liszt Ferenc olykor prófétikusnak is mondott kései művészetét, melynek kialakításához döntő mértékben haláltematikájú művei járultak hozzá.

⁶⁶Bartók Béla, „Liszt zenéje és a mai közönség”, in *Bartók Béla összegyűjtött írásai I.*, közr. Szöllőssy András (Budapest: Zeneműkiadó, 1967), 687–689.

⁶⁷Vikárius László, *Bartók, a „rapszódosz” – Liszt örökében?* Előadás a Magyar Tudományos Akadémia Liszt emlékülésén (2011. május 5.) http://mta.hu/data/cikk/12/74/75/cikk_127475/Liszt_Vikarius.pdf

Irodalomjegyzék

Felhasznált folyóiratok

Muzsika

Pester Lloyd

Zenelap

Pesti Hírlap

Neue Zeitschrift für Musik

Irodalom

Arnold, Ben, „Recitative in Liszt’s Solo Piano Music”, *Journal of the American Liszt Society* 24 (July-December 1988), 3–22.

Austin, William W. *Music in the 20th Century* (New York: W. W. Norton, 1966), 110.

id. Ábrányi Kornél, *Életemből és emlékeimből* (Budapest: Franklin Társulat, 1897).

id. Ábrányi Kornél, *Képek a múlt és jelenből* (Budapest: k.n., 1899),

Bartók Béla, „Liszt zenéje és a mai közönség”, in *Bartók Béla összegyűjtött írásai* I, közr. Szöllőssy András (Budapest: Zeneműkiadó, 1967), 687–689.

Bartók Béla, „Thomán Istvánról” *Zenei Szemle* XI. (1926. október), 94.

Celenza Harwell, Anna, „A halál transzfigurációja: Liszt Ferenc Haláltáncának forrásai és kialakulás” *Magyar Zene* 49/3 (2011), 314–338.

Deaville, James, „Liszt and the twentieth century” in Kenneth Hamilton szerk. *The Cambridge Companion to Liszt* (Cambridge: Cambridge University Press, 2005), 28–56.

Eckhardt Mária szerk., *Liszt Ferenc válogatott levelei (1824–1861)* (Budapest: Zeneműkiadó, 1989).

Eckhardt Mária, „A Zeneakadémia Liszt Ferenc leveleiben,” in Ujfalussy József szerk. *A Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola 100 éve* (Budapest: Zeneműkiadó, 1977), 18–68.

Forte, Allen, „Liszt’s Experimental Idiom and Music of the Early Twentieth Century,” *19th-Century Music* 10 (1987), 209–228.

Hanoch-Roe, Galia „A Catalog of Liszt’s Death-Related Works”, *Journal of the American Liszt Society* 41 (1997), 111–130.

Csuka Béla szerk., *Kilenc évtized a magyar zeneművészet szolgálatában : a Filharmóniai Társaság emlékkönyve 90 éves jubileuma alkalmából* (Budapest: Filharmóniai Társaság, 1943).

Göllerich, August, *Franz Liszts Klavierunterricht von 1884-1886*, dargestellt an den Tegabuchaufzeichnungen von August Göllerich von Wilhelm Jerger (Regensburg: Bosse, 1975).

Gombos László, „Erkelék és Huberék” A magyar zenei élet erőviszonyai a 19. század második felében,” in Ittész Mihály szerk. *Részletek az egészhez : Tanulmányok a 19. és a 20. század magyar zenéjéről. Emlékkönyv a 80 éves Bónis Ferenc tiszteletére* (Budapest: Argumentum Kiadó, 2012), 137–153.

Kaczmarczyk Adrienne, „A „Funérailles” genezise : Liszt Forradalmi szimfóniájának és Harmonies poétiques et religieuses-ciklusának összefüggéseiről”, *Magyar Zene* 34/3 (1993), 274–298.

Kaczmarczyk Adrienne, „Liszt, Lamennais und der Totentanz” *Studia Musicologica Academiae Scientiarum Hungaricae* T. 43, 1/2 (2002), 53–72.

Kirnberger, Philipp, *Die Kunst des reinen Satzes* I. (Berlin, 1776; fakszimile: Hildesheim, 1968).

Legány Dezső, „Die jüngere musikalische Vergangenheit von Budapest”, *Liszt Saeculum* No. 44 (1990), 3–7.

Legány Dezső, *Liszt Ferenc Magyarországon 1874–1886* (Budapest: Zeneműkiadó, 1986).

Marx, Adolph Bernhard, *Die Lehre von der musikalischen Komposition* (Lipcse, 1847).

Merrick, Paul, „...sans ton ni mesure” : egy halálszimbólum Liszt zenéjében?” *Magyar Zene* 41/2 (2003), 219–236.

Merrick, Paul, *Revolution and Religion in the Music of Liszt* (London, New York: Cambridge University Press, 1987).

Az Orsz[ágos] Magyar Királyi Zeneművészeti Főiskola Jubileumi Évkönyve 1875-1925. (Budapest: Az Orsz. M. Kir. Zeneművészeti Főiskola kiadása, 1925), 36.

Pándi Marianne, *Hangászati mulatságok* (Budapest: Mágus Kiadó, 2001).

- Rosen, Charles, „Self-portrait as Don Juan”, in *The Romantic Generation* (Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1995), 528–541.
- Scott, Derek B., „Diabolus in Musica: Liszt and the Demonic” in uő. *From the Erotic to the Demonic* (New York: Oxford University Press, 2003), 128–154.
- Somfai László, „Bartók és a Liszt-hatás: adatok, időrendi összefüggések, hipotézisek”, *Magyar Zene* XXVII/4 (1986. december), 335–351.
- Szabolcsi Bence, „Liszt Ferenc estéje” in uő. *A Válaszút és egyéb tanulmányok* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1963), 201–300.
- Szász Tibor, „Liszt’s Symbols for the Divine and Diabolical: Their Revelation of a Program in the B Minor Sonata”, *Journal of the American Liszt Society* 15 (1984 June), 39–95.
- Todd, R. Larry, „The ‘Unwelcome Guest’ Regaled: Franz Liszt and the Augmented Triad”, *19th-Century Music* XII/2 (Fall 1988), 93–115.
- Vikárius László, *Bartók, a „rapszódosz” – Liszt örökében?* Előadás a Magyar Tudományos Akadémia Liszt emlékülésén (2011. május 5.).
http://mta.hu/data/cikk/12/74/75/cikk_127475/Liszt_Vikarius.pdf
- Walker, Alan, „Liszt and the Twentieth Century” in Alan Walker szerk. *Franz Liszt : The Man and His Music* (New York: Taplinger, 1970), 350–365.
- Walker, Alan, *Liszt Ferenc 1. A virtuóz évek* (Budapest: EMB, 1986).
- Walker, Alan, *Liszt Ferenc 2. A weimari évek. 1848-1861* (Budapest: Editio Musica Budapest, 1994).
- Waters, Edward N., „Liszt and Longfellow” *The Musical Quarterly* XLI/1 (1955. január), 1–25.
- Watzatka Ágnes, *Liszt Ferenc a Vigadó színpadán* (Budapest: Magyar Művészeti Akadémia, 2014).
- gr. Zichy Géza, *Emlékeim* II. (Budapest: Franklin Társulat, 1912k.).

FÜGGELÉK

A Magyarországon, nyilvános koncerteken elhangzott Liszt-művek és előadók (1900-1910)⁶⁸

LISZT-TANÍTVÁNYOK

d'Albert, Eugene (1864-1932)

1. Filharmóniai hangverseny. Pesti Vigadó (1900.12.05. 19:30).

Schubert, Franz - Liszt Ferenc: *Wanderer-fantázia*, C-dúr, LW H13 (op. 15, D. 760).

Filharmóniai Társaság Zenekara (vez. Márkus Dezső)

2. A Filharmóniai Társaság hatodik hangversenye. 3. Pesti Vigadó (1903.01.07. este)

Visszhang: Magyarország (1903.01.09.): 7.

Liszt Ferenc: 1. zongoraverseny, Esz-dúr, LW H4. Filharmóniai Társaság Zenekara (vez. Kerner István)

3. d' Albert Jenő zongoraestélye. 4. Royal-terem (1903.01.09. 19:30)

Visszhang: Magyarország (1903.01.11.): 11.

Liszt Ferenc: *Szerelmi álmok / Liebesträume*, LW A103: részlet

Liszt Ferenc: *Valse impromptu*, LW A84c

[ráadás:] Schubert, Franz - Liszt Ferenc: *Soirées de Vienna*, LW A131: részlet

4. Eugene d' Albert zongoraestje. Royal-terem (1903.12.17. este)

Visszhang: Magyarország (1903.12.19.): 14.

4. Liszt Ferenc: *Zongoraszonáta, h-moll*, LW A179

5. Schubert, Franz - Liszt Ferenc: *Soirées de Vienna*, LW A131: Asz-dúr keringő

6. Liszt Ferenc: *Zarándokévek / Années de pèlerinage* 1., LW A159: 4. *A forrásnál / Au bord d'une source*

7. Liszt Ferenc: *Scherzo és induló*

5. d'Albert Jenő egyetlen zongora-estélye. Royal-terem (1905.12.16. este)

Visszhang: Budapesti Hírlap (1905.12.17.)

[A pontos műsor nem maradt fenn, de a koncert utolsó előtti műsorszáma egy Liszt-mű volt.]

Busoni, Ferruccio

1. Busoni Ferruccio zongoraestje. Royal-terem (1900.03.23. este)

Visszhang: Budapesti Hírlap (1900.03.24.)

7. Liszt Ferenc: *Norma-fantázia*, LW A77 [záró műsorszám]

[ráadás:] Liszt Ferenc: 1. *Mefisztó-keringő*, LW A189

2. Busoni Ferruccio zongoraestje. Royal-terem (1909.03.12. este)

3. Liszt Ferenc: *Szonáta, h-moll*

⁶⁸ A Magyar Tudományos Akadémia 20-21. századi archívum koncertadatbázisa alapján.

Lamond, Frédéric

1. Lamond Frédéric zongoraestélya. Royal-terem (1905.11.17. 19:30)

4. Schubert, Franz - Liszt Ferenc: *Soirées de Vienne*, LW A131
8. Liszt Ferenc: *Etűd*
11. Liszt Ferenc: *Valse impromptu*, LW A84c
12. Liszt Ferenc: *Tarantelle di bravura d'après la tarantelle de La muette de Portici*, LW A125 [záró műsorszám]

Menter, Sophie

1. Menter Zsófia zongoraestje. Pesti Vigadó (1900.02.10. este)

- Visszhang: Budapesti Hírlap (1900.02.10.): 10.*
2. Liszt Ferenc: *Tarantelle di bravura d'après la tarantelle de La muette de Portici*, LW A125 [A plakáton "Tarantella A portici néma c. Auber-operából" cím szerepel.]
3. Wagner, Richard - Liszt Ferenc: *Tannhäuser-nyitány*, LW A146
4. Liszt Ferenc: *5. magyar rapszódia*, LW A132, "Héroïde élégiaque" [A mű Menter Zsófiának írt változata, kéziratból előadva.] [záró műsorszám]

Rosenthal, Moritz

1. Rosenthal Mór zongoraestje. Pesti Vigadó (1900.04.06. este)

- Visszhang: Budapesti Hírlap (1900.04.07.)*
9. Schubert, Franz - Liszt Ferenc: *Winterreise: Der Lindenbaum*, LW A50

2. Maurice Rosenthal zongoraestje. Pesti Vigadó (1900.12.10. este)

- Visszhang: Budapesti Hírlap (1900.12.11.): 9.*
4. Liszt Ferenc: *Réminiscences de Don Juan*, LW A80 [záró műsorszám]

3. (Maurice Rosenthal zongoraestje a Vörösmarty-szoboralap javára). Pesti Vigadó (1900.12.20. este)

- Visszhang: Budapesti Hírlap (1900.12.21.): 8.*
9. Liszt Ferenc: *Tarantella* [záró műsorszám]

4. Rosenthal Mór zongoraestje. Royal-terem (1902.01.03. 19:30)

- Visszhang: Magyarország (1902.01.05.): 9.*
Chopin, Fryderyk - Liszt Ferenc - Thalberg, Sigismond - Herz, Henri - Czerny, Carl . Pixis, Johann Peter: *Hexaméron* [záró műsorszám]

5. (A Filharmóniai Társaság 3. hangversenye). Pesti Vigadó (1905.12.06. este)

- Visszhang: Budapesti Hírlap (1905.12.07.)*
3. Liszt Ferenc: *1. zongoraverseny, Esz-dúr*, LW H4. Filharmóniai Társaság Zenekara (vez. Kerner István) Rosenthal, Moriz (zongora)

Sauer, Emil von

1. (Sauer Emil zongoraestje). Pesti Vigadó (1900.01.19. este)

- Visszhang: Budapesti Hírlap (1900.01.20.): 10.*
Liszt Ferenc: *1. Mefisztó-keringő*, LW A189 [záró műsorszám]

2. Sauer Emil búcsúhangversenye. Pesti Vigadó (1900.02.02. 19:30)

Liszt Ferenc: *9. magyar rapszódia*, LW A132, "Pesti karnevál" [záró műsorszám]

3. Emil Sauer zongoraestje. Pesti Vigadó (1901.12.06. este)

Visszhang: *Budapesti Hírlap* (1901.12.07.): 9.

Liszt Ferenc: *Magyar rapszódia* [záró műsorszám]

4. Sauer Emil zongoraestje. Pesti Vigadó (1902.01.16. este)

Schubert, Franz - Liszt Ferenc: *Erlkönig*, LW A42/4 (op. 1, D. 328) [záró műsorszám]

5. Sauer Emil zongoraművész hangversenye. Pesti Vigadó (1902.12.11. 19:30)

Mendelssohn-Bartholdy, Felix - Liszt Ferenc: *Auf Flügeln des Gesanges*, LW A72 (op. 34/2)

Liszt Ferenc: *Transzcendens etűdök*, LW A172: 4. *Mazeppa* [záró műsorszám]

6. Sauer Emil zongoraművész második hangversenye. Pesti Vigadó (1903.01.23. 19:30)

9. Liszt Ferenc: *Transzcendens etűdök / Etudes d'exécution transcendante*, LW A172: 5. *Feux follets*

10. Wagner, Richard - Liszt Ferenc: *Tannhäuser-nyitány*, LW A146

7. Emil Sauer zongoraestje. Pesti Vigadó (1903.11.11. este)

Visszhang: *Magyarország* (1903.11.13.): 12.

Liszt Ferenc: *Zongoraszonáta, h-moll*, LW A179

8. Emil Sauer zongoraestje. Pesti Vigadó (1904.11.25. este)

Visszhang: *Magyarország* (1904.11.27.): 15.

8. Schubert, Franz - Liszt Ferenc: *Winterreise: Der Lindenbaum*, LW A50

10. Liszt Ferenc: *1. Mefisztó-keringő*, LW A189 [záró műsorszám]

9. Sauer Emil zongoraművész hangversenye. Royal-terem (1905.01.16. 19:30)

Visszhang: *Budapesti Hírlap* (1905.01.17.)

1. Liszt Ferenc: *Zongoraszonáta, h-moll*, LW A179

7. Liszt Ferenc: *1. Mefisztó-keringő*, LW A189 [záró műsorszám]

10. Sauer Emil zongoraestje. Royal-terem (1906.11.26. este)

Visszhang: *Budapesti Hírlap* (1906.11.27.)

3. Liszt Ferenc: *Réminiscences de Don Juan*, LW A80 [A műsorlapon: "Don Juan-fantázia"]

11. Sauer Emil zongoraestélye. Royal-terem (1907.11.21. este)

Visszhang: *Budapesti Hírlap* (1907.11.22.)

[Pontos műsor nem ismert, de a záró műsorszám egy Liszt-mű volt.]

12. Sauer Emil zongoraművész hangversenye. Pesti Vigadó (1909.02.08. 19:30)

Visszhang: *Magyarország* (1909.02.10.): 13.

9. Liszt Ferenc: *Transzcendens etűdök / Etudes d'exécution transcendante*, LW A172: 9.

Ricordanza

13. Sauer Emil zongoraművész hangversenye. Tisza Nagyterem (1909.12.11. este)

Liszt Ferenc: *Tarantella* [záró műsorszám]

14. Sauer Emil zongoraestélye. Pesti Vigadó (1910.01.05. 19:30)

7. Liszt Ferenc: *Zarándokévek / Années de pèlerinage* 2., LW A55: 5. 104. *Petrarca-szonett*

Stavenhagen, Bernhard (1862-1914)

1. (A Filharmóniai Társaság 1. hangversenye). Pesti Vigadó (1900.11.07. 19:30)

2. Liszt Ferenc: *1. zongoraverseny*, Esz-dúr, LW H4. Filharmóniai Társaság Zenekara (vez. Kerner István) Stavenhagen, Bernhard (zongora)

2. Bernat Stavenhagen Zongoraestje. Royal-terem (1910.02.24. este)

Visszhang: *Budapesti Hírlap* (1910.02.25.)

6. Liszt Ferenc: *Zarándokévek / Années de pèlerinage* 2., LW A55: 1. *Sposalizio*

7. Liszt Ferenc: *Két legenda / Deux légendes*, LW A218

15. Paganini, Nicolò - Liszt Ferenc: *Paganini-etűdök*: 2 darab

16. Schubert, Franz - Liszt Ferenc: *A rémkirály*, LW A42/4 [záró műsorszám]

Thomán István (1862-1940)

1. (Az Országos Magyar Királyi Zeneakadémia IV. vizsgálati hangversenye).

Zeneakadémia (1900.05.28. 19:30)

8. Liszt Ferenc: *Fantasie über ungarische Volksmelodien*, LW H12. Heuffel Olga (zongora) Thomán István (zongora) [A cédulán "Magyar ábránd" címen.]

2. Thomán István zongoraestje. Pesti Vigadó (1901.03.01. este)

Visszhang: *Kern Aurél. Budapesti Hírlap* (1901.03.02.)

11. Liszt Ferenc: *Polonéz*, E-dúr, LW A171/2

3. Jótékonyági hangverseny a krisztinavárosi szegény iskolás gyermekek felruházására.

Várszínház (1902.02.26. este)

Visszhang: *Magyarország* (1902.02.28.): 12.

Liszt Ferenc: *Polonéz* [záró műsorszám]

4. Thomán István zongoraestje. Royal-terem (1902.03.21. este)

Visszhang: *Magyarország* (1902.03.23.): 11.

7. Liszt Ferenc: *Transzcendens etűdök / Etudes d'exécution transcendante*, LW A172: 10. *Allegro agitato molto*

8. Liszt Ferenc: *La Campanella* [záró műsorszám]

5. Hangverseny a József Főherceg Szanatórium Javára. Royal-terem (1908.03.15. este)

Visszhang: *Magyarország* (1908.03.04.): 10-11.

11. Liszt Ferenc: *Magyar rapszódia*

Weingartner, Felix (1863-1942)

1. A Wiener Tonkünstler Orchester 5. filharmóniai hangversenye. Pesti Vigadó (1910.02.25. 19:30)

3. Liszt Ferenc: *Magyar fantázia*, LW H12. Wiener Tonkünstler (vez. Weingartner, Felix)
Schapira, Vera (zongora)

NEM LISZT-TANÍTVÁNYOK

Bartók Béla

1. Liszt Ferenc emlékkoncert. Zeneakadémia (1901.10.21. este)

Visszhang: *Budapesti Hírlap* (1901.10.22.): 8.

1. Liszt Ferenc: *Zongoraszonáta, h-moll*, LW A179

[ugyanezen a koncerten az *Angelus!* vonószerekari változatát is bemutatták]

2. Bartók Béla, Antonietti Aldo, Burián Károly és Charlotte de Wyna hangversenye. Lipótvárosi Kaszinó (1901.12.14. 21:00)

Visszhang: *Budapesti Hírlap* (1901.12.15.): 12.

3. Schubert, Franz - Liszt Ferenc: *Erlkönig*, LW A42/4 (op. 1, D. 328)

3. Fehérgyarmati estély. Continental szálló (1902.02.15. 20:30)

[A fehérgyarmati választókerület református lelkészi és tanítói alapja javára; a műsor nagy része nem ismert]

[ráadás:] 2. Schubert, Franz - Liszt Ferenc: *Erlkönig*, LW A42/4 (op. 1, D. 328)

4. Schulz Erna hegedűestje. Royal-terem (1902.03.24. este)

Visszhang: *Magyarország* (1902.03.26.): 7.

10. Liszt Ferenc: *Koncertetűd* [záró műsorszám]

[ráadás:] Schubert, Franz - Liszt Ferenc: *Erlkönig*, LW A42/4 (op. 1, D. 328)

5. Az Országos Magyar Királyi Zeneakadémia második vizsgálati hangversenye. Zeneakadémia (1902.05.26. 19:30)

11. Paganini, Nicolò - Liszt Ferenc: *Paganini-etűd*, a-moll, LW A173/6

6. (nincs cím) Pesti Vigadó (1903.01.01. este)

4. Liszt Ferenc: *Haláltánc / Totentanz*, LW H8. Filharmóniai Társaság Zenekara (vez. Kerner István) Bartók Béla (zongora)

7. Az Országos Magyar Királyi Zeneakadémia harmadik és utolsó vizsgálati hangversenye. Zeneakadémia (1903.05.25. 19:30)

Visszhang: *Magyarország* (1903.05.27.)

11. Liszt Ferenc: *Spanyol rapszódia*, LW A195

8. A Lipótvárosi Kaszinó első hangversenye. Lipótvárosi Kaszinó (1903.11.25. este)

Visszhang: *Magyarország* (1903.11.27.): 15.

1. Liszt Ferenc: *Spanyol rapszódia*, LW A195

9. (A Filharmóniai Társaság hangversenye). Pesti Vigadó (1905.03.15. 19:30)

Visszhang: *Budapesti Hírlap* (1905.03.16)

4. Liszt Ferenc: *Haláltánc / Totentanz*, LW H8. Filharmóniai Társaság Zenekara (vez. Kerner István) Bartók Béla (zongora)

[ráadás:] Liszt, Ferenc: *Paganini-etűd*, a-moll, LW A173/6

10. Hangverseny az Újpesti Zeneművelő Egylet /Conservatorium/ által fenntartott Zeneiskola javára. Újpest (1905.05.25. 19:30)

1. Liszt Ferenc: *Zongoraszonáta*, h-moll, LW A179

5. Liszt Ferenc: *Transzcendens etűdök / Etudes d'exécution transcendante*, LW A172: 5. *Feux follets*

Dohnányi Ernő

1. (Dohnányi Ernő és a Liszt Ferenc Zeneművész Kör hangversenye). Royal-terem (1900.01.22. 19:30)

Visszhang: *Budapesti Hírlap* (1900.01.23.):10.

13. Liszt Ferenc: *9. magyar rapszódia*, LW A132, "Pesti karnevál"

2. A NYUKOSZ művész-estje. Pesti Vigadó (1900.08.08. este)

[Bizonytalan, hogy mely műsorszámokban mely zenészek működtek közre.]

11. Liszt Ferenc: *Valse impromptu*, LW A84c.

3. A Zeneakadémia olvasóköreinek művészestje. Zeneakadémia (1903.01.05. este)

Visszhang: *Magyarország* (1903.01.07.): 9.

9. Liszt Ferenc: *Két legenda*, LW A219: részlet

4. Művészest a Magyar Tanítók Otthona rendezésében. Pesti Vigadó (1903.02.11. este)

Visszhang: *Magyarország* (1903.02.13.): 14.

[A pontos műsor ismeretlen, Lisztet, Chopint és Delibes-t játszott]

5. A Filharmóniai Társaság fennállásának 50. évfordulója alkalmából rendezett magyar díszhangverseny. Opera (1903.05.04. este)

Visszhang: *Magyarország* (1903.05.06.): 12.

7. Liszt Ferenc: *Magyar ábránd*. Filharmóniai Társaság Zenekara (vez. Kerner István)

Dohnányi Ernő (zongora) [záró műsorszám]

[ráadás:] Liszt Ferenc: *13. magyar rapszódia*, LW A132

6. A Budai Általános Poliklinikai Hölgybizottságnak a Poliklinika kórház javára rendezett művészestje. Pesti Vigadó (1904.03.18. 19:30)

12. Liszt Ferenc: *Consolation*, Desz-dúr

13. Liszt Ferenc: *13. magyar rapszódia*, LW A132 [záró műsorszám]

7. Dohnányi Ernő zongoraművész egyetlen estéje. Royal-terem (1905.03.03. 19:30)

7. Liszt Ferenc: *Zarándokévek / Années de pèlerinage* 2., Velence és Nápoly, LW A197: 3.

Tarantella [záró műsorszám]

8. Dohnányi Ernő zongoraművész hangversenye. Royal-terem (1905.12.12. 19:30)

Visszhang: *Budapesti Hírlap* (1905.12.13.)

1. Liszt Ferenc: *Zongoraszonáta*, h-moll, LW A179

9. Dohnányi Ernő zongoraestje. Royal-terem (1906.12.03. este)

Visszhang: *Budapesti Hírlap* (1906.12.04.): 12.

7. Liszt Ferenc: *Valse impromptu*, LW A84c

8. Liszt Ferenc: *9. magyar rapszódia*, LW A132, "Pesti karnevál" [záró műsorszám]

10. Dohnányi Ernő, Fráter Loránd, Marschalkó Rózsi és Regéczy Ilona hangversenye. Lipótvárosi Kaszinó (1907.02.18. este)

Visszhang: *Budapesti Hírlap* (1907.02.19.)

2. Liszt Ferenc: *Legenda*

3. Liszt Ferenc: *Consolation*

4. Liszt Ferenc: *13. magyar rapszódia*, LW A132

Hubay Jenő

1. A Zeneakadémia 32 éves fennállásának és új épületének felavatási ünnepségei, 5. és utolsó nap, "A jelenlegi növendékek hangversenye". Zeneakadémia (1907.05.16. 19:30)

Visszhang: *Budapesti Hírlap* (1907.05.17.)

5. Liszt Ferenc: *1. zongoraverseny*, Esz-dúr, LW H4. Zeneakadémia Zenekara (vez. Hubay Jenő) Rosenfeld Aladár (zongora)

2. Az Akadémiai Zenekar hangversenyének főpróbája. Zeneakadémia (1909.11.01. este)

3. Liszt Ferenc: *Ce qu'on entend sur la montagne*. Akadémiai Zenekar (vez. Hubay Jenő) [bemutató]

Kerner István

1. (A Filharmóniai Társaság 1. hangversenye). Pesti Vigadó (1900.11.07. 19:30)

2. Liszt Ferenc: *1. zongoraverseny*, Esz-dúr, LW H4. Filharmóniai Társaság Zenekara (vez. Kerner István) Stavenhagen, Bernhard (zongora)

2. Filharmóniai hangverseny. Pesti Vigadó (1901.10.23. 19:30)

4. Liszt Ferenc: *Hunok csatája/Hunnenschlacht*, LW G17. Filharmóniai Társaság Zenekara (vez. Kerner István) Nosedá Károly (orgona) [záró műsorszám]

3. A Filharmóniai Társaság zenekarának hangversenye. Pesti Vigadó (1902.10.22. este)

Visszhang: *Magyarország* (1902.10.24.): 10.

[A plakáton kiírt műsor ellenére a kritika szerint végül csak Liszt művek hangzottak el a koncerten.]

1. Liszt Ferenc: *Les Préludes*, LW G3. Filharmóniai Társaság Zenekara (vez. Kerner István). [A plakáton "Beethoven: *Házavatás-nyitány*" szerepel]

2. Liszt Ferenc: *Zongoraverseny*, A-dúr, LW H6. Filharmóniai Társaság Zenekar (vez. Kerner István) Szendy Árpád (zongora). [A plakáton "Grieg: *Zongoraverseny*, a-moll" szerepel Thomán István szólójátékával]

3. Liszt Ferenc: *Faust szimfónia*, LW G12. Filharmóniai Társaság Zenekara (vez. Kerner István) Broulik Ferenc (tenor), Budai Dalárda Énekkara [záró műsorszám]

4. (nincs cím). Pesti Vigadó (1903.01.01. este)

4. Liszt Ferenc: *Haláltánc / Totentanz*, LW H8. Filharmóniai Társaság Zenekara (vez. Kerner István) Bartók Béla (zongora)

5. A Filharmóniai Társaság hatodik hangversenye. Pesti Vigadó (1903.01.07. este)

Visszhang: *Magyarország (1903.01.09.)*: 7.

3. Liszt Ferenc: *1. zongoraverseny*, Esz-dúr, LW H4. Filharmóniai Társaság Zenekara (vez. Kerner István) Albert, Eugen d' (zongora)

6. A Filharmóniai Társaság fennállásának 50. évfordulója alkalmából rendezett magyar díszhangverseny. Opera (1903.05.04. este)

Visszhang: *Magyarország (1903.05.06.)*: 12.

7. Liszt Ferenc: *Magyar ábránd*. Filharmóniai Társaság Zenekara (vez. Kerner István) Dohnányi Ernő (zongora) [záró műsorszám]

7. A Filharmóniai Társaság első hangversenye. Pesti Vigadó (1903.10.21. este)

Visszhang: *Magyarország (1903.10.23.)*: 10.

8. Liszt Ferenc: *Tasso*, LW G2. Filharmóniai Társaság Zenekara (vez. Kerner István) [záró műsorszám]

8. (A Filharmóniai Társaság hangversenye). Pesti Vigadó (1905.03.15. 19:30)

Visszhang: *Budapesti Hírlap (1905.03.16)*

4. Liszt Ferenc: *Haláltánc / Totentanz*, LW H8. Filharmóniai Társaság Zenekara (vez. Kerner István) Bartók Béla (zongora)

9. (A Filharmóniai Társaság Zenekarának hangversenye Dohnányi Ernő közreműködésével). Pesti Vigadó (1905.11.05. 16:30)

2. Liszt Ferenc: *Az ideálok*, LW G15. Filharmóniai Társaság Zenekara (vez. Kerner István)

10. (A Filharmóniai Társaság 3. hangversenye). Pesti Vigadó (1905.12.06. este)

Visszhang: *Budapesti Hírlap (1905.12.07.)*

3. Liszt Ferenc: *1. zongoraverseny*, Esz-dúr, LW H4. Filharmóniai Társaság Zenekara (vez. Kerner István) Rosenthal, Moriz (zongora)

11. A Filharmóniai Társaság 7. hangversenye. Ismeretlen helyszín (1906.02.07. este)

Visszhang: *Kern Aurél. Budapesti Hírlap (1906.02.08.)*

4. Liszt Ferenc: *1. magyar rapszódia*, LW G21. Filharmóniai Társaság Zenekara (vez. Kerner István) [záró műsorszám]

12. A Filharmóniai Társaság 3. népszerű hangversenye. Pesti Vigadó (1906.02.11. 11:00)

3. Liszt Ferenc: *1. magyar rapszódia*, LW G21. Filharmóniai Társaság Zenekara (vez. Kerner István)

13. A Filharmóniai Társaság IV. népszerű hangversenye. Pesti Vigadó (1906.03.18. 11:00)

3. Liszt Ferenc: *3. magyar rapszódia*, LW G21. Filharmóniai Társaság Zenekara (vez. Kerner István)

14. I. Filharmóniai hangverseny. Pesti Vigadó (1906.11.07. este)

3. Liszt Ferenc: *Prométheusz*, LW G6. Filharmóniai Társaság Zenekara (vez. Kerner István) [Budapesti bemutató]

15. III. Filharmóniai hangverseny. Pesti Vigadó (1906.12.05. este)

Visszhang: *Budapesti Hírlap* (1906.12.06.)

3. Liszt Ferenc: *Zongoraverseny*, A-dúr, LW H6. Filharmóniai Társaság Zenekara (vez. Kerner István) Juhász Aladár (zongora)

16. (III. népszerű filharmóniai hangverseny). Pesti Vigadó (1907.01.17. 11:00)

4. Liszt Ferenc: *4. magyar rapszódia*, LW G21. Filharmóniai Társaság Zenekara (vez. Kerner István) [záró műsorszám]

17. A Filharmóniai Társaság hangversenye. Pesti Vigadó (1907.01.23. este)

Visszhang: *Budapesti Hírlap* (1907.01.24.)

4. Liszt Ferenc: *4. magyar rapszódia*, LW G21. Filharmóniai Társaság Zenekara (vez. Kerner István)

18. A Filharmóniai Társaság Zenekarának III. népszerű matinéja. Pesti Vigadó (1907.02.17. de.)

4. Liszt Ferenc: *4. magyar rapszódia*, LW G21. Filharmóniai Társaság Zenekara (vez. Kerner István) [záró műsorszám]

19. A Zeneakadémia 32 éves fennállásának és új épületének felavatási ünnepségei, 2. nap, „A megdicsőültek emlékére”. Zeneakadémia (1907.05.13. 19:30)

5. Liszt Ferenc: *Hungária*. Zeneakadémia Zenekara Filharmóniai Társaság Zenekara (vez. Kerner István). [záró műsorszám]

20. I-ső Filharmóniai hangverseny. Pesti Vigadó (1907.11.06. este)

2. Liszt Ferenc: *1. zongoraverseny*, Esz-dúr, LW H4. Filharmóniai Társaság Zenekara (vez. Kerner István) Lengyel Ernő (zongora). [A szólista neve a műsorlapon: "bagotai Lengyel Ernő"]

21. Liszt: Szent Erzsébet-oratórium. Opera (1907.12.30. este)

Visszhang: *Budapesti Hírlap* (1907.12.31.): 13.

Liszt Ferenc: *Szent Erzsébet legendája*, LW I4. Vasquez-Molina, Italia (szoprán), Takáts Mihály (bariton), Flattné Gizella (ének), Szendrői Lajos (ének), Mihályi Ferenc (ének), (vez. Kerner István)

22. 6. filharmóniai hangverseny. Pesti Vigadó (1908.01.29. este)

Visszhang: *Pesti Hírlap* (1908.01.30.)

1. Liszt Ferenc: *Les Préludes*, LW G3. Filharmóniai Társaság Zenekara (vez. Kerner István)

23. A Filharmóniai Társaság népszerű hangversenye. Pesti Vigadó (1908.02.09. este)

4. Liszt Ferenc: *Les Préludes*, LW G3. Filharmóniai Társaság Zenekara (vez. Kerner István)

24. A Filharmóniai Hangverseny. Pesti Vigadó (1908.10.26. este)

2. Liszt Ferenc: *Mazeppa*, LW G7. Filharmóniai Társaság Zenekara (vez. Kerner István)

25. A Filharmóniai Társaság népszerű hangversenye. Pesti Vigadó (1909.02.14. este)

2. Liszt Ferenc: *Tasso*, LW G2. Filharmóniai Társaság Zenekara (vez. Kerner István)

26. Filharmóniai hangverseny. Pesti Vigadó (1909.11.08. este)

5. Liszt Ferenc: *1. magyar rapszódia*, LW G21. Filharmóniai Társaság (vez. Kerner István)
[záró műsorszám]

27. Filharmóniai estély. Pesti Vigadó (1909.11.14. este)

3. Liszt Ferenc: *1. magyar rapszódia*, LW G21. Filharmóniai Társaság (vez. Kerner István)
[záró műsorszám]

28. A Filharmóniai Társaság hangversenye. Pesti Vigadó (1910.10.26. este)

Visszhang: *Budapesti hírlap* (1910.10.27.)

5. Liszt Ferenc: *Die Loreley*, LW A209. Filharmóniai Társaság Zenekara (vez. Kerner István),
Debogis (ének)

Paderewski, Jan

1. Ignazy Jan Paderewski zongoraestje. Pesti Vigadó (1901.11.16. este)

Visszhang: *Budapesti Hírlap* (1901.11.17.): 10.

[A Budapesti Hírlap (1901.11.17.) szerint ez volt a művész első budapesti fellépése.]

11. Liszt Ferenc: *Zarándokévek / Années de pèlerinage* 1., LW A159: 4. *A forrásnál / Au bord d'une source*

12. Liszt Ferenc: *10. magyar rapszódia*, LW A132 [záró műsorszám]

2. Paderewski zongoraestélye. Pesti Vigadó (1910.01.14. 19:30)

3. Schubert, Franz - Liszt Ferenc: *Auf dem Wasser zu singen* (op. 72, D. 774)

5. Schubert, Franz - Liszt Ferenc: *Erlkönig*, op. 1, D. 328

12. Liszt Ferenc: *Magyar rapszódia*

Szendy Árpád

1. (Hangverseny Liszt Ferenc születésének évfordulóján). Zeneakadémia (1900.10.22. 19:30)

1. Liszt Ferenc: *Haláltánc / Totentanz*, LW H8. Durigo Ilona (zongora), Szendy Árpád (zongora) [A cédulán *Danse macabre* szerepel.]

2. Az Országos Magyar Királyi Zeneakadémia Liszt-hangversenye. Zeneakadémia (1902.10.21. 19:30)

2. Liszt Ferenc: *Concerto pathétique*, LW C18. Grosz Ernő (zongora) Szendy Árpád (zongora)

3. A Filharmóniai Társaság zenekarának hangversenye. Pesti Vigadó (1902.10.22. este)

Visszhang: Magyarország (1902.10.24.): 10.

[A plakáton kiírt műsor ellenére a kritika szerint végül csak Liszt művek hangzottak el a koncerten.]

2. Liszt Ferenc: *Zongoraverseny*, A-dúr, LW H6. Filharmóniai Társaság Zenekar (vez. Kerner István), Szendy Árpád (zongora). [A plakáton "Grieg: Zongoraverseny, a-moll" szerepel Thomán István szólójátékával]

4. Az Országos Magyar Királyi Zeneakadémia Liszt Ferenc születésének évfordulója emlékére tartott első nyilvános hangversenye. Zeneakadémia (1904.10.22. 19:30)

Visszhang: Magyarország (1904.10.25.): 15.

9. Liszt Ferenc: *Magyar fantázia*, LW H12. Bogsch Elza (zongora), Szendy Árpád (zongora). [A plakáton "Magyar ábránd" címmel.] [záró műsorszám]